

Tahkimde Çevrimiçi Duruşmalar ve Çevrimiçi Duruşmaların Hukuki Dinlenme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Virtual Hearings in Arbitration and Evaluation of Virtual Hearings in the Context of the Right to be Heard and Principle of Equal Treatment

Atike Eda Manav Özdemir^{*}, Belkıs Vural Çelenk^{**}

Öz

Çevrimiçi, online ya da sanal duruşmalar (virtual hearings) katılımcıların fiziksel olarak bir arada olmadığı, dijital platformlar üzerinden bir araya geldikleri duruşmalardır. Tahkim dünyası için çevrimiçi duruşma kavramının yeni bir kavram olduğu söylenemez. COVID-19 virüsü nedeniyle 11 Mart 2020 yılında tüm dünyada salgın (pandemi) ilan edilmesi üzerine tahkim merkezleri de harekete geçmiştir. Tahkim süreçlerinin ertelenmemesi ve herhangi bir gecikmeye neden olunmaması amacıyla pek çok tahkim merkezi ortak bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiriyle tahkim kurumları, uluslararası tahkimin salgın sürecinde istikrarlı ve öngörülebilir bir şekilde devam etmesini sağlamak ve derdest davaların görülmeye devam etmesi ve tahkim süreçlerinde gereksiz gecikmelerin önlenmesi amacıyla tarafları ve hakem heyetlerini tahkim kuralları ve dava yönetimi tekniklerini tam anlamıyla kullanmaya davet etmişlerdir.

Çevrimiçi duruşmalar ile adil yargılanma hakkı arasındaki ilişki yadsınmaz. Türk hukuku açısından hukuki dinlenme hakkı ve tarafların eşitliği ilkeleri hem Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin 6 ncı maddesinde, hem de Anayasamızın 36 ncı maddesinde adil yargılanma hakkı bağlamında teminat altına alınmıştır. Bu çerçevede çevrimiçi duruşmalar adil yargılanma hakkı kapsamında değerlendirilmelidir.

Hakemler yargılamayı tarafların ve ilgililerin duruşmaya katılım hakkına ve eşitlik ilkesine, hukuki dinlenme hakkına uygun olarak yürüteceklerdir. Bu çerçevede çalışmada öncelikli olarak çevrimiçi duruşmalar genel hatlarıyla kurumsal tahkim merkezi uygulamaları da dikkate alınarak anlatılmış ve sonrasında hukuki dinlenme hakkı ve tarafların eşitliği ilkeleri bağlamında tahkim yargılamasında çevrimiçi duruşma yapılmasının hakem kararının akıbeti üzerindeki etkileri değerlendirme konusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Çevrimiçi duruşma, siber protokol, adil yargılanma hakkı, hukuki dinlenme hakkı, tarafların eşitliği ilkesi, hakem kararının iptali, tenfiz engeli

Abstract

Online or virtual arbitration hearings are those wherein participants conduct the hearing via a digital platform. Virtual hearings are not a new concept for arbitration proceedings. Due to coronavirus disease (COVID-19) and the global pandemic announcement on March 11, 2020, arbitration institutions took appropriate measures. Many arbitration centers issued a joint declaration seeking to avoid delays in arbitration proceedings themselves and any other related

* Atike Eda Manav Özdemir (Doç. Dr. / Hakim), Ankara, Türkiye. E-posta: eda_manav@hotmail.com ORCID: 0000-0003-3183-0325

** Sorumlu Yazar: Belkıs Vural Çelenk (Dr. Öğr. Üyesi), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye, vuralbelkis@gmail.com ORCID: 0000-0003-0376-0147

Atf: Manav Ozdemir AE, Vural Celenk B, "Tahkimde Çevrimiçi Duruşmalar ve Çevrimiçi Duruşmaların Hukuki Dinlenme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi" PPII. Advanced online publication. <https://doi.org/10.26650/ppil.2022.42.1.905042>

delays. With this declaration, they invited parties and arbitral tribunals to use existing arbitration rules and case management techniques appropriately to ensure the consistent and predictable continuity of international arbitration during the pandemic, to continue to hear pending cases, and to avoid unnecessary delays in arbitration processes.

There is an undeniable connection between virtual hearings and the right to a fair trial. Under Turkish law, within the right to a fair trial, the right to be heard and the principle of equality of the parties are guaranteed by Article 6 of the European Convention on Human Rights and by Article 36 of the Turkish Constitution. In this context, virtual hearings should be considered in terms of the right to a fair trial.

Arbitrators must conduct the proceedings in accordance with the parties' and concerned others' right to attend the hearing, the principle of equality, and the parties' right to be heard. Within this framework, this paper first explains virtual hearings in general regarding practices of arbitration institutions and then evaluates the effect of virtual hearings on the arbitral award regarding the right to be heard and the principle of equality.

Keywords

Online/virtual hearing, cyber protocol, the right to a fair trial, the right to heard, the principle of equal treatment, setting aside of an arbitral award, challenge in enforcement, ground for refusal of enforcement

Extended Summary

The World Health Organization declared a global COVID-19 pandemic in March 2020. It is commonly known that COVID-19 has affected human life worldwide. In this sense, it negatively affected public health, business life, and social and economic life. Due to the rapid worldwide spread of the pandemic, governments began to take various measures and impose restrictions on many aspects of life to attempt to contain the virus. The negative effects of the pandemic were not limited only to economic and social life. The pandemic also affected judicial mechanisms, including both commercial and investment arbitration.

In April 2020, a group of leading international arbitral institutions issued a joint declaration to ensure the stability and foreseeability of international arbitration for both pending and future cases without any unnecessary delays. Upon the announcement of the COVID-19 pandemic, arbitration institutions provided certain guidelines and made written statements on their websites related to the implementation of possible changes in arbitration systems and procedures in response to the threat potential of COVID-19. Moreover, the International Chamber of Commerce (ICC) promulgated an *ICC Guidance Note on Possible Measures Aimed at Mitigating the Effects of the COVID-19 Pandemic*. Similarly, the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID) released messages on its website. At the same time, the Istanbul Arbitration Centre (ISTAC) published *Online Hearing Procedures and Principles* aimed at determining the procedures and principles to be applied in hearings conducted under its auspices. Based on these principles, the participants of the cases have the opportunity to hold hearings through teleconference or video conference methods.

Before the pandemic, virtual hearings were used by Turkish courts, especially in criminal cases, only under specific conditions. During the pandemic, the use of virtual

hearings has expanded, and both criminal courts and civil courts benefitted the revised standards to hear pending cases.

Online or virtual hearings have both advantages and disadvantages. First of all, online hearings are, without any doubt, very cost and time effective. Cost efficiency and time effectiveness are the major reasons behind the choice of parties and/or arbitrators in favor of virtual hearings.

However, there are also some disadvantages, especially in terms of confidentiality and cyber security issues, in conducting virtual hearings. For instance, the arbitrators can have difficulties evaluating the credibility of particular witnesses. Cross examination can also be difficult in front of the screen instead of a witness. Internet connections and interruptions can also cause certain problems.

Parties might hesitate to participate in virtual hearings where the arbitral tribunal decides to have virtual hearings. Since the parties' autonomy is the basic principle in arbitration, it may be safer only to organize a virtual hearing where all parties of the dispute agree on the virtual hearings. On the other hand, in cases where a party objects to taking part in a virtual hearing, but the arbitral tribunal insists on having hearings virtually, there might be negative effects on the outcome of the proceedings. In this sense the parties might object to virtual hearings based on infringement of due process rights, especially the right to be heard and the principle of equality. As of this writing, no decision has been rendered by any national court against virtual hearings. However, in July 2020, the Austrian Supreme Court (OGH) approved the compatibility of due process rights and virtual hearings in the arbitration proceeding. This decision of the OGH is the first known confirmation of acceptance for virtual hearings by a national court in Europe.

Under Turkish law, there are no court decisions evaluating virtual hearings in arbitration. The issue of virtual hearings has only been discussed in the legal doctrine. However, the concept of virtual hearings and their relation to the right to a fair trial has already been evaluated by both the European Court of Human Right and the Turkish Constitutional Court. Both courts found that holding virtual hearings was not a *per se* infringement of the right to a fair trial guaranteed in Article 6 of the European Convention on Human Rights and in Article 36 of Turkish Constitution. It would be rational to admit that the findings of the European Court of Human Rights and the Turkish Constitutional Court will take the lead in the further consideration of virtual arbitration.

Having an arbitration proceeding considering the right to a fair trial or, in other words, the right to due process, and especially, the right to be heard and the principle of equality, are essential for the outcome of the award. Due to virtual hearings, if at

least one of the parties objects to holding hearings in such manner, arbitral award might face to be set aside or to be annulled and/or not enforced. For instance, according to Article 15 1-g of the Turkish International Arbitration Law Numbered 4686, an arbitral award may be set aside based on the fact that the parties to the arbitral proceedings were not treated equally. Also, based on Article V 1-b of the *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards*, enforcement of an arbitral award can be refused due to infringement of the right to be heard of the parties. Having examined both provisions, it appears that an arbitral tribunal must consider each individual case in terms of the parties' right to due process before deciding upon holding virtual hearings.

Consequently, there remain advantages and disadvantages of virtual arbitration hearings. During and after the pandemic, arbitral tribunals should consider the needs and wishes of the parties and the necessities of the proceedings in a particular case when determining for or against holding a virtual hearing. Moreover, at any stage of the arbitration proceedings, the arbitral tribunal should act in a manner that does not cause the annulment of the arbitral award and prevents the award's enforcement in any jurisdiction.

Tahkimde Çevrimiçi Duruşmalar ve Çevrimiçi Duruşmaların Hukuki Dinlenilme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri Bağlamında Değerlendirilmesi

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 11 Mart 2020 tarihinde COVID-19 koronavirüs hastalığını salgın (pandemi) olarak ilan etmiş ve an itibarıyla, dünya çapında milyonlarca kişide koronavirüs tespit edilmiş ve pek çok vaka ölümlerine sonuçlanmıştır. COVID-19 salgını, uluslararası tahkimde hem esas hem usul bakımından etkilemiştir. Bu bağlamda tahkim yargılama süreçlerinin sekteye uğramaması için duruşmalar genellikle çevrimiçi yapılmaya, belgeler elektronik ortamda sunulmaya başlanmıştır. Tahkim kurumları da yaptıkları açıklamalar ve yayınladıkları kılavuzlarla taraflar ve hakem heyetlerini çevrimiçi dava yönetim tekniklerini kullanmaya davet etmiştir.

Çevrimiçi duruşmalar tahkimde yeni bir uygulama değildir; ancak şüphesiz COVID-19 salgını ile daha çok uygulanır hale gelmiştir. Bu şekilde seyahat kısıtlamaları ve sosyal mesafe tedbirlerine rağmen uzak mesafeden farklı yerlerde olan kişiler çevrimiçi platform üzerinden duruşmaya katılım sağlayabilmektedir. İletişim teknolojileri kullanılarak duruşmaların çevrimiçi yapılması ile yargılama süreci sekteye uğramadan devam etmektedir. Ancak tahkim merkezlerinin sekreteraryalarının, hakemlerin ve avukatların duruşma hazırlığını iyi yapması, hakem heyetlerinin hukuki dinlenilme hakkı ve eşitlik ilkelerine uygun olarak yargılama prosedürünü belirlemesi son derece önemlidir. Nitekim duruşma hakkının uluslararası tahkimde temel bir ilke olduğu söylenebilir ve bu çerçevede adil yargılanma hakkı gözetilerek duruşmaların yapılması oldukça önemli bir konudur.

Çalışmada bu çerçevede öncelikli olarak çevrimiçi duruşma kavramı, hukuki dinlenilme hakkı ve tarafların eşitliği ilkeleri, tahkimde çevrimiçi duruşmalar, tahkim kurumlarının çevrimiçi duruşmalara bakışı, bu duruşmaların avantaj ve dezavantajları anlatılmıştır. Çalışmanın diğer bölümünde çevrimiçi duruşmaların tahkim kararı üzerinde olası etkileri, tahkim yargılama sürecinin temeli olan adil yargılanma hakkı ve özellikle bu hakkın unsurlarından hukuki dinlenilme hakkı ve tarafların eşitliği ilkeleri bağlamında açıklanmıştır.

I. Genel Olarak Çevrimiçi Duruşma Kavramı ve Hukuki Dinlenilme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri

A. Çevrimiçi Duruşma Kavramı

Küresel bir sağlık krizi olan COVID-19 virüsü sebebiyle insanların bir araya gelebilecekleri ortamların minimize edilmesine gayret gösterilmektedir. Buna bağlı olarak birçok ülke, yargıda virüsün bulaş riskini azaltabilmek adına tarafların bizzat

hazır bulunduğu yargılamalar yerine teknolojik imkânlardan faydalanmak suretiyle ses ve görüntü aktarımının yapıldığı duruşma sistemlerini kullanmayı tercih etmektedir¹.

Çevrimiçi duruşma, uzaktan platformlar aracılığıyla fiziksel mekandan bağımsız olarak avukatların, davacının, davalının, hakim ve savcılarının veya hakemlerin, tanıkların ve bilirkişilerin duruşmalara istedikleri yerden katılım sağlayabilmesi ve duruşmaların dijital olarak gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile çevrimiçi duruşmalar, iki veya daha fazla yerden katılım sağlayacakların teknolojik iletişim araçlarını kullanarak eşzamanlı olarak birbirine bağlanması suretiyle gerçekleştirilen duruşmalardır. Telefon veya video konferans yoluyla iletişim kurularak farklı konumlardaki kişilerin aynı anda video ve ses iletimi sağlanmaktadır².

Çevrimiçi duruşmalar COVID-19 salgını çerçevesinde son dönemlerde sıklıkla gündeme gelen ve tartışılan bir konu olmakla birlikte salgın öncesinde de kullanılan bir yöntemdi. Bu konuda ülkemiz ve karşılaştırmalı hukuk uygulamalarında çeşitli düzenlemeler bulunmaktadır.

Türk hukukunda duruşmaların ses ve görüntü nakli yoluyla yapılmasına ilişkin bazı düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler hukukumuzda ilk kez 1 Haziran 2005 yürürlük tarihli ve 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu (“CMK”)³ ile girmiş olup daha sonra 1 Ekim 2011 tarihinde yürürlüğe giren Hukuk Muhakemeleri Kanunu (“HMK”)⁴ ile hukuk davalarında uzaktan duruşma yapılmasının hukuki çerçevesi belirlenmiştir. CMK’nın 94 üncü maddesinin ikinci fıkrasına göre, “*Yakalanan kişi, en geç yirmi dört saat içinde yetkili hâkim veya mahkeme önüne çıkarılmıyorsa, aynı süre içinde yakalandığı yer adliyesinde, mevcut değil ise en yakın adliyede kurulu sesli ve görüntülü iletişim sisteminin kullanılması suretiyle yetkili hâkim veya mahkeme tarafından bu kişinin sorgusu yapılır veya ifadesi alınır.*” Aynı Kanunun 180 inci maddesinin beşinci fıkrasına göre “*Yukarıdaki fıkralar içeriğine göre tanık veya bilirkişinin aynı anda görüntülü ve sesli iletişim tekniğinin kullanılması suretiyle dinlenebilmeleri olanağının varlığı hâlinde bu yöntem uygulanarak ifade alınır.*” Yine bu Kanunun 196 ncı maddesine göre, “*Hâkim veya mahkemenin zorunlu gördüğü durumlarda, aynı anda görüntülü ve sesli iletişim tekniğinin kullanılması suretiyle yurt içinde bulunan sanığın sorgusu yapılabilir veya duruşmalara katılmasına karar verilebilir.*”

Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi olarak adlandırılan SEGBİS uygulaması ülkemizde 20 Eylül 2011’de Resmî Gazetede yayınlanmış olan yönetmelikle⁵ uygulanmaya

1 Mustafa Tırtır, ‘Sesli-Görüntülü Duruşma Dönemi’, (Aksan.av.tr, 14 May 2020) <<https://www.aksan.av.tr/tr/blog/detail/1089>> Erişim Tarihi 05 March 2021.

2 Maxi Scherer, ‘Remote Hearings in International Arbitration: An Analytical Framework’ (2020) 37(4) Journal of International Arbitration 1, 6.

3 RG. 17.12.2004/25673.

4 RG. 4.2.2011/27836.

5 RG. 20.09.2011/28060.

başlanmıştır. SEGBİS, Ceza Muhakemesinde Ses ve Görüntü Bilişim Sisteminin Kullanılması Hakkında Yönetmeliğin 3 üncü maddesinin c bendinde “*UYAP Bilişim Sisteminde ses ve görüntünün aynı anda elektronik ortamda iletildiği, kaydedildiği ve saklandığı Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi*” şeklinde tanımlanmıştır. Yönetmeliğin 11 inci maddesinde “*uluslararası karşılıklı adli yardımlaşma çerçevesinde SEGBİS kullanılabilceği*” düzenlenmiştir. Yönetmeliğin 13 üncü maddesinde “*Soruşturma ve kovuşturma aşamasında talep eden makam tarafından kabul edilen mazeretleri nedeniyle hazır bulunamayan kişi, SEGBİS ile dinlenebileceği gibi SEGBİS üzerinden duruşmalara da katılabilir*” hükmü yer almaktadır.

28 Temmuz 2020 tarihinde 7251 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun⁶ Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunun 17 nci maddesi, HMK nın 149 uncu maddesinde bir değişiklik yapmıştır. Bu değişiklik çerçevesinde mahkemeler, belirli durumlarda taraflardan birinin talebi üzerine veya re’sen duruşmaya ses ve görüntü nakli yoluyla katılım sağlanmasına karar verebilecektir. “*Ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla duruşma icrası*” başlıklı 149 uncu maddeye göre, “(1) *Mahkeme, taraflardan birinin talebi üzerine talep eden tarafın veya vekilinin, aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden duruşmaya katılmalarına ve usul işlemleri yapabilmelerine karar verebilir. (2) Mahkeme resen veya taraflardan birinin talebi üzerine; tanığın, bilirkişinin veya uzmanın aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden dinlenilmesine karar verebilir. (3) Mahkeme, tarafların üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri dava ve işlerde ilgililerin, aynı anda ses ve görüntü nakledilmesi yoluyla buldukları yerden dinlenilmesine resen karar verebilir.*”

Ülkemizde yakın zamanda e-Duruşma uygulaması başlamıştır. Bu sistem avukatların buldukları yerden taraf oldukları hukuk duruşmalarına online olarak katılmalarını sağlamak için tasarlanmış olan sistem olup Ankara Batı Tüketici, İcra Hukuk ve Kadastro Mahkemeleri ile Ankara, İstanbul, İstanbul Anadolu ve Bakırköy Adliyeleri Tüketici Mahkemeleri’nde kullanıma açılmıştır⁷. Adalet Bakanlığı tarafından hayata geçirilen e-Duruşma sistemi 29 Eylül 2021 itibarıyla ülke genelinde 96 tüketici, 193 icra hukuk, 33 kadastro, 142 asliye hukuk, 93 sulh hukuk, 107 aile, 184 iş, 56 asliye ticaret, 11 fikri ve sınai haklar mahkemesi olmak üzere toplam 915 mahkemede uygulanabilmektedir. E-duruşma sistemi ile bugüne kadar toplam 25 bin 705 duruşma gerçekleştirilmiştir. Adalet Bakanlığınca yaygınlaştırılması hedeflenen e-duruşmanın 2022 yılı sonunda ülke genelindeki tüm adliyelerde uygulanması hedeflenmektedir.⁸

6 RG. 28.07.2020/31199.

7 <<https://edurusmabilgi.adalet.gov.tr/e-durusma-nedir>> Erişim Tarihi 10 March 2021.

8 Adalet Bakanlığı web sitesinde e-duruşma bilgilendirmesi hakkında bkz. <<https://edurusmabilgi.adalet.gov.tr/e-durusmanin-uygulandigi-mahkeme-sayisi-915-e-yukseldi#:~:text=BUG%C3%9CNE%20KADAR%2025%20B%C4%B0N%20705%20E%2DDURU%C5%9EMA%20YAPILDI&text=E%2Dduru%C5%9Fma%20sistemi%20ile%20bug%C3%BCne.genelindeki%20%C3%BCm%20adliyelerde%20uygulanmas%C4%B1%20hedefleniyor.>> Erişim Tarihi 28 February 2022.

Çevrimiçi duruşmalar diğer bazı ülkelerde de yaygınlık kazanmıştır. Örneğin Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi bazı duruşmaları çevrimiçi olarak yapmıştır⁹. Birleşik Krallık Yüksek Mahkemesi 25 Eylül 2020 tarihinde web sitesinden yaptığı açıklama ile önemli bir kamu hizmeti olarak, Yüksek Mahkemenin çalışmalarının devam ettiğini ve planlanan duruşmaları değiştirmeye yönelik herhangi bir plan bulunmadığını, bu çerçevede 1 Ekim - 21 Aralık 2020 tarihleri arasındaki tüm duruşmaların Webex video konferans aracılığıyla çevrimiçi olarak yürütüleceğini açıklamıştır¹⁰. Birleşik Krallık'ta 26 Mart 2020 tarihinde Hukuk Davalarında Uzaktan Duruşma Yapılmasına ilişkin Protokol¹¹ kabul edilmiş olup bu Protokolde, çevrimiçi ve karma (hibrit) duruşmalarda izlenmesi gereken temel standartlar düzenlenmiştir¹². Bu Protokol, yargılamalar, başvurular ve davalar da dahil olmak üzere her türlü duruşma için geçerlidir ve COVID-19 çerçevesinde bulaş riskini en aza indirmek amacıyla duruşmaların mümkün olduğunca uzaktan yapılmasını ve uzaktan duruşmaların yürütülmesine ilişkin rehberlik sağlamayı amaçlamaktadır¹³.

İspanya'da 2003 yılından bu yana duruşmaların karma (hibrit) olarak yapılmasına imkan veren yasal düzenlemeler mevcut olup bu duruşmalar coğrafi olarak uzak iki taraf arasında eş zamanlı görüntü ve ses aktarımı vasıtasıyla iletişim sağlayan videokonferans veya benzeri diğer sistemler kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmektedir. Burada önemli olan kullanılan sistemin savunma hakkının korunmasına olanak sağlamasıdır¹⁴.

Rusya'da bazı katılımcılarla video konferans yoluyla görüşme yapılabilir. Ancak, bu tür teknolojiler, davaların sadece %0.5'inde kullanılmış olup bu tür yöntemlerin devreye sokulması mahkemenin genel ve ticari mahkeme olması bağlamında türüne bağlıdır. COVID-19 salgını öncesinde tamamen çevrimiçi olarak yürütülmüş herhangi bir dava olmamasına karşın Aralık 2020 itibarıyla, 113 ticari mahkemenin 98'inde çevrimiçi duruşma sistemi kullanılmıştır. COVID-19 salgını sonrasında ceza davalarında bazı karma (hibrit) yargılama usulleri uygulanmaya başlamıştır¹⁵.

Amerika'nın New York eyaletinde New York Eyaleti Birleşik Mahkeme Sistemi (State of New York Unified Court System) Başkanı tarafından tüm mahkeme hakimlerine bir bildiri gönderilmiş ve 7 Nisan-13 Nisan 2020 tarihleri arasında özellik arz eden davalar için duruşmaların çevrimiçi olarak yapılmasına karar verildiği belirtilmiştir¹⁶. New York Eyaleti Birleşik Mahkeme Sistemi çevrimiçi duruşmalar

9 <<https://www.supremecourt.uk/news/arrangements-during-the-coronavirus-pandemic.html>> Erişim Tarihi 02 March 2021.

10 <<https://www.supremecourt.uk/news/arrangements-during-the-coronavirus-pandemic.html>> Erişim Tarihi 02 March 2021.

11 Protokol Orijinal Metni için bkz. <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/03/Remote-hearings.Protocol.Civil_GenerallyApplicableVersion.f-amend-26_03_20-1-1.pdf>Erişim Tarihi 01 March 2020.

12 Kanstantsin Dzentsiarou, 'Çevrimiçi Duruşmalar Webinar Raporu' (2021), <<https://rm.coe.int/report-webinar-online-hearings-tr/1680a138b1>>Erişim Tarihi 01 March 2021.

13 Protokol (n 11).

14 Dzentsiarou (n 12).

15 Dzentsiarou (n 12).

16 Bildiriye ulaşmak için <<https://nysba.org/app/uploads/2020/04/Next-StepsCourts.pdf>> Erişim Tarihi 02 March 2021.

için protokol ve usulleri kabul etmiştir. Buna göre New York Eyalet Mahkemeleri, çevrimiçi duruşmalar için Microsoft Teams programından yararlanmaktadır. Çevrimiçi duruşmalar formatı ve içeriği bakımından yüz yüze duruşmalarla aynı şekilde yapılmaktadır. Ancak tanık beyanlarının, belgeye dayalı ve fiziki delillerin sunumu konusunda, bu delillerin doğruluğunu ve güvenilirliğini korumak için bazı değişiklikler yapılması gerekmektedir. Bu değişiklikler genel olarak tüm mahkemeler için geçerli olsa da, her mahkeme kendi özel ihtiyaçları, gereksinimleri ve kaygıları doğrultusunda söz konusu değişiklikleri uygulayabilir¹⁷.

İsviçre Federal Mahkemesi 6 Temmuz 2020’de çevrimiçi duruşma yapılmasına ilişkin bir karar vermiştir ve bu karar Kıta Avrupasında medeni yargıda çevrimiçi duruşma yapılmasına ilişkin bilinen ilk karardır. Karara konu olayda taraflardan biri ilk derece mahkemesi tarafından duruşmanın Zoom üzerinden yapılmasına itiraz etmiştir¹⁸. Federal Mahkeme, ilk derece mahkemesinde Zoom ile duruşma yapılmış olmasına ilişkin olarak tarafın yaptığı temyiz başvurusunu, çevrimiçi platform üzerinden yapılan duruşmanın, adil yargılanma hakkı kapsamında yargılamanın aleniyeti ilkesi ile bağdaşmadığı gerekçesiyle temyiz başvurusunu kabul etmiştir. Tahkimde çevrimiçi duruşmalar çalışmamızın ilerleyen kısmında ele alınacak olmakla birlikte söz konusu kararın gerekçesinin, tahkimde yargılamanın gizliliği prensibi göz önünde tutulduğunda, hakem heyetlerinin vereceği tahkim kararlarına etki edeceğini düşünmüyoruz. Buna karşın yaşadığımız pandemi süreci de dikkate alındığında çevrimiçi duruşmalara ilişkin mahkeme kararlarına ilerleyen zamanda daha sık karşılaşılabileceği kanaatindeyiz.

B. Hukuki Dinlenilme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 36 ncı maddesi bir hukuk devleti olmanın gereği olarak, hak arama özgürlüğünü ve bununla birlikte yargılamanın adil ve etkili olmasını teminat altına almaktadır. Anayasanın 36 ncı maddesi “*Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.*” ifadesi, herkes için yargı mercileri önünde davacı ya da davalı sıfatlarını haiz olmaları fark etmeksizin, meşru vasıta ve yollar ile iddia ve savunmada bulunma ve adil yargılanma hakkının varlığının bir güvencesidir. Aynı adil yargılanma hakkının hukukumuzdaki bir diğer kaynağını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin (AİHS) 6 ncı maddesi oluşturur ve buna göre de herkes tarafı olduğu bir davanın kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız

17 Protokol ve usuller için bkz. <<http://www.nycourts.gov/whatsnew/pdf/VirtualBenchTrial-Protocols-2112021.pdf>> Erişim Tarihi 02 March 2021.

18 Karar için bkz. BGH 146 III 194, 06.07.2020. Kararın İsviçre’de tahkim yargılamasındaki olası etkisine ilişkin olarak bkz. Niklaus Zaugg, Roxana Sharifi ‘Imposing Virtual Arbitration Hearings in Times of COVID-19: The Swiss Perspective’ (*Kluwer Law Blog*, 14 January 2021) <<http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2021/01/14/imposing-virtual-arbitration-hearings-in-times-of-covid-19-the-swiss-perspective/>> Erişim Tarihi 12 March 2021.

bir mahkeme tarafından, makul bir sürede, kamuya açık olarak ve hakkaniyete uygun şekilde görülmesini isteme hakkına sahiptir.

Adil yargılanma hakkının hukuki dinlenilme hakkı ve tarafların eşitliği ilkeleri ile ilişkisini anlamak için aralarındaki organik bağın incelenmesi önem arz eder¹⁹. AİHS 6 ncı maddesi, adil yargılanma hakkı kapsamında mahkemeye ilişkin teminatlar ve yargılamaya ilişkin teminatlar olarak ayrılmaktadır. Mahkemeye ilişkin teminat, kanunla kurulmuş, tarafsız ve bağımsız bir mahkemede yargılamanın gerçekleşmesi iken, yargılama usulüne ilişkin teminatlar makul sürede yargılanma hakkı, aleni yargılanma hakkı ve hakkaniyete uygun yargılanma hakkıdır²⁰. Hukuki dinlenilme hakkı ile tarafların eşitliği ilkesi adil yargılanma hakkının yargılamaya ilişkin getirdiği teminatlardan hakkaniyete uygun yargılanma hakkının bileşenleridir²¹.

Hukuki dinlenilme hakkı hukukumuzda ilk kez 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun²² 27 nci maddesinde “*yargılama ile ilgili bilgi sahibi olunmasını, açıklama ve ispat hakkını, mahkemenin, açıklamaları dikkate alarak değerlendirmesini ve kararların somut ve açık olarak gerekçelendirilmesini*” içerdiği şeklinde düzenlenmiştir. Bu hak doktrinde Özekes tarafından “*yargılamada hukuki durumu etkilenecek kişilerin yargılamanın süjesi olarak yargılama konusunda bilgi edinmelerini, açıklamada bulunabilmelerini ve bu açıklamaların yargı merciince dikkate alınarak gerekçeli şekilde karar verilmesini sağlamaya yönelik gerekliliklerin bütünü, sürpriz kararlarla karşılaşmanın önüne geçen bir temel hak ve yargılama ilkesi*” olarak formülize edilmiştir²³. Hem kanundaki hem de doktrinindeki tanımdan hakkın muhteviyatını bilgilendirme hakkı, açıklama ve ispat hakkı ve dikkate alınma hakkı oluşturduğu anlaşılmaktadır²⁴.

Bilgilendirme hakkı tarafların haklarındaki yargılamadan haberdar edilmesini zorunlu kılar. Bunun yanı sıra, yargılama konusu talepler, vakıalar, deliller ve hukuki sebepler hakkında da tarafların bilgilendirilmesini kapsar²⁵.

Hukuki dinlenilme hakkının diğer unsurunu açıklama ve ispat hakkı oluşturur. Bu hak, taraflara iddia ve savunmalarını mahkemeye sunmaları, özellikle de

19 Tarafların eşitliği ve hukuki dinlenilme hakkı ile adil yargılanma hakkının organik bağı Yargıtay kararlarında da vurgulanmaktadır. “(D)avanın taraflarının herbirinin; diğer taraf karşısında kendisini önemli ölçüde dezavantajlı konumda bırakmayacak şartlarda iddia ve savunmalarını mahkemeye sunabilmesi ve bu iddia ve savunma sınırları içinde gerekli olan delilleri gösterebilmesi için makul bir fırsata sahip olması (silahların eşitliği ilkesi) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 6. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkının bir gereği olup, taraflardan birine bu fırsatın tanınmaması sözleşmenin 6. maddesinin ihlali sonucunu doğurur.” Yargıtay 2 HD, 11405/12644, 27.10.2004 (Legalbank elektronik Hukuk Bankası). Ayrıca “davanın her iki tarafına eşit şekilde açıklama yapma hakkı tanınması ile adaletin görünür kılınması sağlanacağı” hakkında bkz. Yargıtay 2 HD, 4757/1975, 25.01.2021 (Legalbank elektronik Hukuk Bankası).

20 Adil yargılanma hakkının unsurları hakkında bkz. İpek Sarıöz Büyükalp, *Adil Yargılanma Hakkının Türk Milletlerarası Usul Hukuku Üzerindeki Etkileri*, (1st edn. Oniki Levha 2018) 109 ff.

21 Aktepe Artık Sezin, *Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı*, (1st edn. Seçkin 2014) 338 ff.

22 RG. 04.02.2011/27836.

23 Muhammet Özekes, *Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı*, (1st edn Yetkin 2003) 30.

24 Hukuki dinlenilme hakkının unsurları için bkz. Sarıöz Büyükalp (n 20)170 ff.

25 Musa Aygül, *Milletlerarası Ticari Tahkimde Tahkim Usulüne Uygulanacak Hukuk ve Deliller* (2nd edn, Oniki Levha 2014) 120.

uyuşmazlıkla ilgili maddi vakıalara ilişkin delilleri ve hukuki sebeplerini mahkemeye açıklayabilmeleri için yeterli imkânın taraflara verilmesini gerekli kılar²⁶.

Hukuki dinlenilme hakkının üçüncü unsuru dikkate alınma hakkıdır. Tarafların iddia ve savunmalarının hakem mahkemesince değerlendirilmesini zorunlu kılan ve yargılamada hukuki dinlenilme hakkının taraflar açısından somut sonucu olarak işaret edilen, yukarıda bahsettiğimiz diğer unsurları tamamlayan unsurdur. Bu ilke bağlamında hakem mahkemesinden iddia ve savunmaların dikkate alınıp değerlendirilmesi beklenirken, hakem kararının iddia ve savunmaların aynen kabul edilerek verilmesi zorunluluğu yoktur²⁷.

Tarafların eşitliği ilkesi adil yargılanma hakkı ile yakından ilgilidir ve onun bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Ancak tarafların eşitliği ilkesi, usul hukukunda “silahların eşitliği ilkesi” olarak ifade olunmaktadır ve Anayasanın 2 nci maddesinde teminat altına alınan “hukuk devleti ilkesi” ve yine Anayasanın 10 uncu maddesinde teminat altına alınan “kanun önünde eşitlik ilkesi”nin usul hukukundaki görünümü olduğuna işaret edilmektedir²⁸. Hakkaniyete uygun bir yargılamanın taraflar arasında gözetilen usuli eşitlik ile sağlanması beklenmektedir²⁹.

Tarafların eşitliği ilkesi, özel hukuk yargılamalarında, her iki tarafa da iddia ve savunmasını mahkeme önünde sunmakta eşit şekilde muamelede bulunulması zorunluluğu olarak belirtilmektedir. Bu ilke yukarıda hukuki dinlenilme hakkında bahsettiğimiz bilgilendirme hakkı, açıklama ve ispat hakkı ve dikkate alınma hakkını yargılamada taraflara eşitlik temelinde sağlanmasını mecbur kılar³⁰.

Yargılama boyunca çoğu halde, hukuki dinlenilme hakkı ile tarafların eşitliği ilkesi birbiri ile örtüşmektedir. Ancak ikisinin de birbirinden farklı kavramlar olması, özellikle tahkim yargılaması açısından birbirinden bağımsız şekilde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Aşağıda tahkimde hukuki dinlenilme hakkı ve tarafların eşitliği ilkesi değerlendirme konusu yapılacaktır.

II. Tahkimde Çevrimiçi Duruşmalar

A. Genel Olarak

Uluslararası yatırım tahkiminde ve uluslararası ticari tahkimde taraflar iddia ve savunmalarını sözlü yargılama aşamasında genellikle yüz yüze duruşmalar ile ortaya koyabilmektedir. Duruşmaların neden yüz yüze yapıldığının daha iyi

26 Aygül (n 25) 121.

27 Mehmet Akif Gül, ‘New York Sözleşmesi Bağlamında Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali’ (2017) TAAD 361, 393.

28 Özkes (n 23) 49; Seyhan Selçuk, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu’na Göre Hakem Kararlarının İptali*, (1st edn Yetkin 2018) 216.

29 Güvenalp Ferda Nur, *Milletlerarası Ticari Tahkimde İddia ve Savunma Hakkının İhlali*, (1st edn Oniki Levha 2018) 109

30 Selçuk (n 28) 216-217.

anlaşılabilmesi için sözlülük ilkesinden bahsetmek gerekmektedir. Sözlülük ilkesi, medeni yargılamanın hızlandırılması ve maddi gerçeğe ulaşılması bakımından önem arz etmektedir. Bu çerçevede, sözlülük ilkesinin aleniyet ilkesi ile de bağlantısı kurulmaktadır. Öğretide sözlü yargılama ilkesinin aleniyet ilkesinin korunmasına daha iyi hizmet ettiği ifade edilmektedir³¹.

Sözlülük ilkesinin yazılılık ilkesi ile ilişkisine bakacak olursak; yazılılık ilkesinin uygulama alanı sözlülük ilkesine göre daha geniştir. Yazılılık ilkesinde yargılamada sadece yazılı olarak ileri sürülen ve yazılı hale getirilmiş bulunan hususlar hükmüne esas alınırken; sözlülük ilkesinde ise, sadece sözlü olarak ileri sürülen ve sözlü olarak ifade edilmiş bulunan hususlar yargılamada esas alınabilmekte ve hükmüne dayanak yapılabilmektedir³². Bu ilke duruşma yapıldığı ölçüde ortaya çıkar. Zira duruşma yapılırken ileri sürülen talep ve beyanlar tutanağa geçirilir³³. Bununla birlikte sözlülük ilkesinin yargılama sürecine canlılık kattığı, gerek taraflar gerek hakim bakımından olumlu etkileri olduğu da vurgulanmaktadır. Bu ilkenin uygulanması ile anlaşılmayan hususlar zaman kaybı yaşanmadan çözümlenebilmekte, taraflar birbirlerine hemen cevap verebilmekte ve yazılı yargılamadan daha hızlı bir yargılama yapılabilmektedir³⁴. Her iki ilke birbirinin zıttıymış gibi gözükmesine karşın, aslında bu ilkelere birinin uygulanması, diğerinin uygulanmasını bertaraf etmez. İki ilke arasında karma bir sistem yaratmak, hem yargılama sürecinin hızlı ilerlemesine, hem maddi gerçeğe ulaşılmasına, hem de diğer ilkelerin koruduğu menfaatleri teminat altına almaya hizmet edecektir³⁵.

Sözlülük ilkesi, davanın maddi anlamda ilerletilmesinde hükmün temelini duruşmada sözlü olarak ifade edilen iddia ve savunmalara, delillere ve duruşma esnasındaki tartışmalara dayanmasını ifade eder. Davanın şekli anlamda ilerletilmesinde ise, sözlülük yargılamanın daha hızlı, ucuz ve basit şekilde gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kullanılmaktadır³⁶.

Duruşmalar vasıtasıyla taraflar, hakem heyetlerine delillerini, bu bağlamda tanıkların sözlü beyanlarını sunma imkanı, taraf vekilleri de tanıklar ve bilirkişileri çapraz sorgulama olanağını bulur. Bu çerçevede, taraflar yargılama süresince duruşmalardan büyük oranda fayda sağlarlar³⁷. Sözlülük ilkesi yargılamada tarafların iddia ve savunmalarını açıklama hakları ile bu iddia ve savunmaların mahkemece

31 H. Özden Özkaya-Ferendeci, *Alman Hukuku'ndaki Örneği İle Sözlülük İlkesi*, (1st edn, Beta Yayınevi 2019) 5.

32 Nagihan Mazlum, 'Medeni Usul Hukukunda Teksif İlkesi' (2021) 70 (1) AÜHFD 107, 113.

33 Mazlum (n 32) 113.

34 Özkaya-Ferendeci (n 31) 7-8.

35 Özkaya-Ferendeci (n 31) 118.

36 Ece Alpay, *İngiliz ve Türk Yargılama Hukukunda Sözlülük İlkesi*, (1st edn, Onikilevha Yayınevi 2020) 49.

37 Aycan Özcan, Hayrunnisa Ravlı, 'COVID-19 Salgınının Uluslararası Tahkim Duruşmalarına Etkisi', (*Lexist*, 17 April 2020) <<https://lexist.com.tr/blog/2020/04/17/covid-19-salgininin-uluslararasi-tahkim-durusmalarina-etkisi/>> Erişim Tarihi 10 March 2021.

dikkate alınması ile yakından ilgilidir. Hukuki dinlenilme hakkının somut olayda temin edilmesi sözlülük ilkesi ile sağlanır³⁸. Mahkemenin tarafların bir başka yerde olmaları halinde usuli işlem yapmalarına izin vermesi de sözlülük ilkesi çerçevesinde tahkimle uyumludur³⁹.

COVID-19 salgınına kadar tahkim kurumlarının kurallarına ve uygulamalarına bakıldığında duruşmaların yüz yüze yapılmasının esas olduğu görülmektedir. Örneğin Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıklarının Çözüm Merkezi (“International Center for Settlement of Investment Disputes-ICSID”) Tahkim Kurallarının 32 nci maddesinin birinci fıkrası uyarınca “*Sözlü süreç, Hakem Heyetinin tarafları, temsilcilerini, avukatları ve tanıkları ve uzmanları dinlediği duruşmayı içermektedir.*” 2017 tarihli Milletlerarası Ticaret Odası (“ICC”) Tahkim Kurallarının 26 ncı maddesinin birinci fıkrası uyarınca, “*Hakem kurulu, duruşma yapılacağı zaman, önceden makul bir bildirimde bulunarak tarafları belirlediği gün ve yerde huzuruna çağırır.*” Dördüncü fıkrası uyarınca ise “*Taraflar duruşmalara şahsen veya usulünce yetki verilmiş temsilcileri aracılığıyla katılabilir.*”⁴⁰. ICC Tahkim Kurallarında 2021 yılında yapılan değişiklik çerçevesinde 26 ncı maddede de değişiklik yapılmış olup çevrimiçi duruşma düzenlenmiştir. Bu çerçevede hakem heyetine uygun biçimde taraflara da danıştıktan sonra duruşmaların yüz yüze, telekonferans yöntemi ile telefon ile veya amaca uygun diğer iletişim araçları ile yapılması konusunda karar verme yetkisi tanınmıştır.

Dünya Sağlık Örgütü tarafından COVID-19 nedeniyle 11 Mart 2020 de pandemi ilan edilmesi uluslararası ticari ilişkilerin hukuki boyutlarında önemli sonuçlar doğurdu. Devletler salgınla mücadele için tedbirler almaya ve kısıtlamalar uygulamaya başladı. Tahkim kurumları da COVID-19 salgını sırasında tahkim yargılamalarını sürdürebilmek için yeni önlemler almıştır. Nitekim bu dönemde duruşmalara katılmak daha zor, tehlikeli ve hatta bazen de ülkelerin bu salgın ile mücadele edebilmek için uyguladığı seyahat kısıtlamaları nedeniyle imkansız hale gelmiştir⁴¹. Bu sebeple bazı tahkim kurumları yalnızca elektronik başvuruları kabul etmiş ve duruşmalar için video

38 Alpay (36) 56.

39 Örneğin devlet mahkemelerinde sözlülük ilkesinin uygulanmasına yönelik Alman Medeni Usul Kanunu’nun 128 inci maddesinin a bendi “*Görüntü ve ses nakledilmesi yolu ile duruşma icrası*”nı düzenlemektedir. Buna göre, “*Mahkeme, taraflar ile vekillerine ve yardımcılarına talep üzerine veya resen sözlü yargılama (duruşma) başkasında başka bir yerde olmalarına ve oradan usuli işlem yapmalarına izin verebilir. Duruşma, aynı zamanda buldukları yere ve duruşma salonuna görüntü ve ses nakledilmesi yolu ile aktarılır. Tarafların talebi üzerine, mahkeme; tanığın, bilirkişinin veya bir tarafın dinlenilmesi esnasında başka bir yerde bulunmalarına izin verebilir. Dinleme, görüntü ve ses olarak aynı anda duruşma salonuna nakledilir. Taraflara, vekillerine veya yardımcılarına fıkra 1 cümle 1 kapsamında başka bir yerde olmalarına ilişkin izin verilmiş olması halinde, dinleme, onların bulunduğu yere de nakledilir. Nakledilen görüntü ve ses kaydedilmez. Fıkra 1 cümle 1 ve fıkra 2 cümle 1 kapsamında verilen kararlara karşı itiraz edilemez.*” Madde metni çevirisi için bkz. Özkaya-Ferendeci (n 30) 48. Bu maddenin hukuki dinlenilme hakkına da hizmet ettiği doktrinde vurgulanmaktadır. Nitekim çevrimiçi bir duruşma ile tahkim yargılamasının tarafları tahkim heyetine iddia ve savunmalarını daha kolay bir şekilde sunabilecektir. Bu da devlet mahkemeleri önünde olduğu gibi sözlülük ilkesinin tahkimde de hukuki dinlenilme hakkı ile uyumlu olduğunu göstermektedir. Çevrimiçi duruşmaların hukuki dinlenilme hakkı bağlamında değerlendirilmesi için bkz. Aşağıda IV. HUKUKİ DİNLENİLME HAKKI VE TARAFLARIN EŞİTLİĞİ İLKELERİ BAĞLAMINDA ÇEVİRİMİÇİ DURUŞMALARIN HAKEM KARARLARI ÜZERİNE OLASI ETKİLERİ.

40 ICC 2017 Tahkim Kuralları Türkçe metnine ulaşmak için bkz. <<https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2019/08/icc-2017-arbitration-and-2014-mediation-rules-turkish-version.pdf>> Erişim Tarihi 02 March 2021.

41 Özcan, Ravlı, (n 37).

konferans kullanımını teşvik etmiştir. Tahkim kurumları tarafından alınan bu tedbirler, uyuşmazlık çözümünün “her zamanki gibi” devam etmesine izin verdiği için genel olarak memnuniyetle karşılanmış olup hakemlerin görevi bu tedbirlerin tarafların yargı sürecine ilişkin haklarını olumsuz etkilememesini sağlamaktır⁴².

Çevrimiçi tahkim duruşmaları bağlamında online tahkimi tanımlayacak olursak; esas olarak online uyuşmazlık çözümleri kapsamı içinde yer alan mahkeme dışı çözüm yöntemlerinin internet ortamında çevrimiçi olarak yapılması yöntemlerinden biri olarak nitelendirilebilir. COVID-19’a bağlı olarak oldukça fazla dile getirilen çevrimiçi duruşmalar hızla gelişen teknoloji ile birlikte ticari ya da yatırım uyuşmazlıklarının çözümünde kullanılan ve git gide daha yaygın hale gelen bir yöntemdir⁴³.

İstatistiklere baktığımızda, tahkimde çevrimiçi duruşmaların eskiden de olduğunu görmekteyiz. ICSID 24 Mart 2020 tarihinde yaptığı açıklama ile bir önceki yıl (2019 yılında) toplam 706 dava için başvuru yapılmış olduğunu ve bu yılda gerçekleştirilen 200 duruşmadan %60’ında video konferans yönteminin kullanıldığını belirtmiştir⁴⁴.

Tahkim usulünün tüm yönlerinde olduğu gibi, herhangi bir tahkim usulünü değerlendirmek için dikkate alınması gereken iki kriter, adalet ve verimlilik ya da etkinliktir. Uluslararası Çevrimiçi Uyuşmazlık Çözümü Konseyi (The International Council for Online Dispute Resolution) bazı ek standartlar önermiştir. Bu çerçevede çevrimiçi uyuşmazlık çözüm süreçleri erişilebilir, hesap verebilir, yetkin, gizli, eşitliği destekleyici, adil, tarafsız olmalı, ilgili tüm kanunları korumalı, güvenli ve şeffaf olmalıdır. Aslında bu ek standartların her birinin adaletin ya da verimliliğin bir alt kümesi olduğu değerlendirilebilir. Bu çerçevede tahkim duruşmalarının çevrimiçi olarak gerçekleştirilmesinde eşit muamele ve adalet ilkelerinin göz ardı edilmemesi önemlidir⁴⁵.

B. Kurumsal Tahkim Merkezlerinin Çevrimiçi Duruşmalara Yaklaşımı

Çevrimiçi tahkim yargılaması, Amerikan Tahkim Birliği (“AAA”), Çin Uluslararası İktisadi ve Ticari Tahkim Komisyonu (“CIETAC”), Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu (“WIPO”), Singapur Uluslararası Tahkim Merkezi (“SIAC”), “ Rus Tahkim Birliği (“RAA”) gibi birçok tahkim kurumu tarafından etkin bir şekilde

42 Adrienne Goins, Elena Guillet, ‘Challenges and Opportunities of Virtual Hearings in International Arbitration’ (*Velaw*, 19 October 2020) <<https://www.velaw.com/insights/challenges-and-opportunities-of-virtual-hearings-in-international-arbitration/>> Erişim Tarihi 19 March 2021.

43 Seda Özmumcu, ‘Dünyada ve Ülkemizde Online Uyuşmazlık Çözümleri Bağlamında Online Tahkim ve Uygulamaları’ (2020) 78 (2) İstanbul Hukuk Mecmuası 431, 434 ff.

44 ICSID çevrimiçi duruşmalar rehberi için <<https://icsid.worldbank.org/news-and-events/news-releases/brief-guide-online-hearings-icsid?CID=362>>Erişim Tarihi 03 March 2021.

45 Jeffrey M. Waincymer, ‘Online Arbitration’ (2020) 9(1) Indian Journal Arbitration Law 1, 3.

uygulama alanı bulmakta olup⁴⁶ çalışmamızda İstanbul Tahkim Merkezi (“ISTAC”), ICC, ICSID, Stockholm Tahkim Merkezlerinin kuralları bağlamında çevrimiçi duruşmalara yönelik kurallara aşağıda yer verilmektedir.

1. ISTAC

ISTAC, 2020 yılının Nisan ayında tahkim davalarının çevrimiçi ortamda görülmesini düzenleyen hukuki usul ve kuralları devreye sokmuştur. ISTAC Çevrimiçi Duruşma Usul ve Esaslarının (“Usul ve Esaslar”) amacı, “*ISTAC kurallarına göre yürütülen tahkim davalarında katılımcıların fiziksel olarak bir araya gelmeden telekonferans veya video konferans yöntemi ile yapacakları duruşmalarda uygulanacak usul ve esasları belirlemektedir.*” (Madde 1) Bu kurallar çerçevesinde tek hakem veya hakem heyeti, kendiliğinden ya da taraflardan birinin talebi üzerine hukuki dinlenilme hakkına uyulması şartıyla, bu kurallarda önerilen usul ve esaslardan farklı kuralları belirleyebilirler. (Madde 1).

Usul ve Esasların 2 nci maddesine göre taraflardan birinin talebi üzerine veya tek hakem veya hakem heyetinin uygun görmesi halinde, duruşma veya toplantılar video konferans veya telekonferans yöntemi ile yapılabilir. Bu çerçevede Usul ve Esasların uygulanabilmesi için öncelikle ISTAC Tahkim Kurallarına göre yürütülen bir tahkim yargılamasının olması ve bu yargılamada çevrimiçi duruşma yapılabilmesi için tarafların anlaşması veya hakem heyetinin kararı gerekmektedir. Söz konusu madde “*tek Hakem veya Hakem Kurulunun uygun görmesi durumunda*” tarafların anlaşması olmasa dahi çevrimiçi duruşma yapma yetkisini hakem heyetine vermiştir⁴⁷.

Duruşma veya toplantılar video konferans veya telekonferans yöntemiyle yapılabilir. Ancak hakem heyeti bu yöntemlerden farklı veya bu yöntemlere ek usul ve araçların kullanımını da kararlaştırabilir. Bu çerçevede anlık olarak internet üzerinden görüntü ve ses iletimine izin veren programların kullanılması mümkün olabileceği gibi blockchain veya başka bir altyapı ile de duruşmaların gerçekleştirilmesi de imkan dahilindedir. Nitekim Usul ve Esasların 3 üncü maddesi çerçevesinde duruşmanın teknik altyapısına ilişkin hususlar hakem heyeti tarafından belirlenecektir⁴⁸.

46 Amerikan Tahkim Derneği Çevrimiçi Duruşmalara İlişkin Usul Kuralları hakkında bkz. <<https://go.adr.org/covid-19-virtual-hearings.html>> Erişim Tarihi 05 March 2021;

Çin Uluslararası İktisadi ve Ticari Tahkim Komisyonu kuralları için bkz. <<http://www.cietac.org/index.php?m=Article&a=show&id=17433&l=en>> Erişim Tarihi: 20 October 2021; Rus Tahkim Birliği kuralları için bkz. <https://centerarbitr.ru/wp-content/uploads/2021/02/annual_report-2020-ENG.pdf> Erişim Tarihi: 20 October 2021; Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu kuralları için bkz. <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_1050_2020.pdf> Erişim Tarihi: 20 October 2021; Singapur Uluslararası Tahkim Merkezi kuralları için bkz. <https://www.siac.org.sg/images/stories/articles/annual_report/SIAC_Annual_Report_2020.pdf> Erişim Tarihi: 20 October 2021; Özümucu (n 43) 436 ff.

47 Hakem heyetinin tarafların istememesine rağmen çevrimiçi duruşma yapılabilmesi ve bu hususun hukuki dinlenilme hakkı ve tarafların eşitliği ilkesi bağlamında değerlendirmesi için bkz. IV. B. Hukuki Dinlenilme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkelerinin Çevrimiçi Duruşmalar Özelinde Değerlendirilmesi.

48 Ahmet Dülger, ‘Tahkim Duruşmalarının Online Yapılması: ISTAC ve Abu Dabi Tahkim Merkezi Kuralları İncelemesi’, in Yusuf Çalışkan, Yeliz Bozkurt Gümrükçüoğlu et al (eds) Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı, (İbn Haldun Üniversitesi Yayınları 2020) 128.

Usul ve Esasların 6 ncı maddesi çerçevesinde tek hakem veya hakem heyetinin iznine tabi olarak duruşma sırasında belgelerin elektronik ortamda iletilebilmesi mümkündür. Usul ve Esasların 8 inci maddesinde tanık veya bilirkişilerin video konferans yoluyla ve görüntülü olarak duruşmaya katılabilecekleri düzenlenmiş olup çevrimiçi duruşmaya katılan tanık veya bilirkişinin yüzü açıkça görülebilir bir şekilde kameranın karşısında hazır bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Tanık ve bilirkişinin beyanları sırasında kullandıkları ifadeler, çapraz sorguda ve hakemlerin sorgulamalarında cevap verirken kullandıkları mimikler ve yüz ifadeleri hakem heyetinin bu tanık ya da bilirkişi beyanlarının güvenilirliği ve doğruluğu kanaat oluşturmasında öneme sahiptir. Bu nedenle çevrimiçi duruşma esnasında tanık ve bilirkişilerin kamera karşısında izlenebiliyor olması gerekmektedir⁴⁹.

2. ICC

ICC, COVID-19 salgınının oluşturduğu zorluklarla yüzleşmek ve bu salgının olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla 9 Nisan 2020 tarihinde “COVID-19 Salgınının Etkilerinin Azaltılması Amacıyla Olası Önlemlere İlişkin ICC Rehberi” (“ICC Rehberi”) ni yayınlamıştır⁵⁰. Bu not taraflara, avukatlara ve mahkemelere olası tedbirler hakkında rehberlik sağlar. COVID-19, hem halk sağlığını hem ekonomiyi etkileyen bir salgın olduğu için virüsün yayılmasını sınırlamak veya yavaşlatmak için alınan tedbirler, hem devam eden ICC tahkimlerini etkileyecek, hem de yeni uyuşmazlıklara neden olacaktır. Bu kısıtlamalar nedeniyle bazı zorluklar yaşanabilir. Ancak taraflar, avukatlar ve hakemler, ICC Tahkim Kurallarının dava yönetimi tekniklerini kullanarak veya ICC Tahkim Mahkemesinin iç işleyişi ile ilgili başvurduğu ek adımları takip ederek bu tür aksaklıkları ve zorlukları en aza indirebilir ve hatta belki de önleyebilir. Bu Rehber İlkelerin temel amacı da bunu sağlamaktır⁵¹.

Bu Rehber, salgının neden olduğu gecikmeleri azaltmak için taraflara, avukatlara ve hakemlere sunulan usuli araçları hatırlatır. Ayrıca COVID-19 kapsamında, toplantı ve duruşmaların telekonferans, video konferans veya diğer benzer iletişim araçları (çevrimiçi duruşma) kullanılarak düzenlenmesine ilişkin rehberlik sağlar⁵².

Rehber kurallar tavsiye niteliğindedir ve kullanımı tarafların iradesine bağlıdır. Tavsiye tedbirlerin amacı delillerin adil ve şeffaf bir şekilde sunulmasını sağlamak üzere belgelerin, görüntünün ve sesin kesintisiz ve güvenli bir şekilde iletimini

49 Dülger (n 48) 129.

50 ICC COVID-19 Rehberi (Guidance Note Possible Measures Mitigating Effects COVID-19) için bkz. <<https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2020/04/guidance-note-possible-measures-mitigating-effects-covid-19-english.pdf>> Erişim Tarihi 10 March 2021. Rehber Kuralların çevirisi için bkz. Ömer Faruk Kafalı, ‘Milletlerarası Tahkim ve Covid-19: Salgının Etkilerinin Azaltılması Amacıyla Olası Önlemlere İlişkin ICC Rehberi’, in Yusuf Çalışkan, Yeliz Bozkurt Gümrükçüoğlu et al (eds) *Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, (İbn Haldun Üniversitesi Yayınları 2020) 91 vd.

51 ICC COVID-19 Rehberi (n 50).

52 Kafalı (n 50) 91.

sağlayarak yargılamanın önemli bir aşaması olan duruşmaların sağlıklı bir şekilde uzaktan gerçekleştirilmesine olanak vermektir⁵³.

ICC Rehberinin 21 inci maddesine göre taraflar çevrimiçi duruşma yapılmasını kabul ederse veya hakem heyeti bu doğrultuda karar verirse, taraflar ve hakem heyeti bazı planlamalar yapar ve Sekretarya da bu hazırlıklar konusunda taraflara yardım etmeye hazırdır. 22 nci maddeye göre hakem heyeti tarafların anlaşması olmadan veya bir tarafın itirazına rağmen, yargılamaya çevrimiçi duruşma ile devam edilmesini kararlaştırırsa kararını gerekçelendirmelidir. Bu noktada hakem heyeti karar verirken, hukuki dinlenilme hakkı ve tarafların eşitliği ilkeleri çerçevesinde Kurallarda düzenlenmiş olan geniş usuli takdir yetkisini dikkate alabilir⁵⁴.

Rehber Kuralların 26 ncı maddesinde siber protokol düzenlenmiştir. Buna göre herhangi bir çevrimiçi duruşma, veri gizliliği düzenlemelerinin uygulanması amacıyla alınması gereken önlemlerin (Bu önlemler siber protokol olarak adlandırılır) belirlenmesi için mahkeme ve taraflar arasında bu amaçla bir müzakereyi gerektirir. Bu tür önlemler aynı zamanda duruşmanın gizliliği ile tahkim sürecindeki elektronik iletişim ve elektronik belge platformundaki mahremiyetin de korunmasını sağlayacaktır⁵⁵.

Rehber Kuralların 28 inci maddesinde usuli meseleler düzenlenmiştir. Buna göre tarafların eşit bir şekilde muamele görmesini ve her bir tarafa davasını çevrimiçi bir duruşma sırasında sunmak için fırsat tanınmasını sağlamak için hakem heyeti; duruşma tarihlerinin, başlangıç ve bitiş saatlerinin, araların ve her duruşma gününün uzunluğunun belirlenmesinde farklı saat dilimlerini, toplam katılımcı sayısını, katılımcıların konumlarının lojistiğini, uzaktan katılacak katılımcıları, herhangi bir katılımcının diğer bir katılımcı ile aynı fiziki yerden katılıp katılmayacağını, gerçek zamanlı transkript veya başka bir kayıt biçiminin kullanılmasını, simültane veya ardışık olmak üzere tercüman kullanımını, herhangi bir teknik yönetici de dahil olmak üzere tüm katılımcıların varlığını akredite etmek ve tanımlamak için uygun prosedürleri, ekran paylaşımı dahil olmak üzere görsel delillerin kullanımını; ve tüm katılımcıların erişimine açık bir şekilde paylaşılan elektronik duruşma dosyasının kullanılmasını dikkate almalıdır⁵⁶.

ICC 2021 kuralları 1 Ocak 2021 de yürürlüğe girmiş olup bu Kuralların 26 ncı maddesine göre hakem heyeti, taraflara danıştıktan sonra ve davanın temel vakıalarına ve koşullarına dayanarak, herhangi bir duruşmanın fiziksel katılımı veya video konferans, telefon veya diğer uygun iletişim araçlarıyla uzaktan yapılmasına karar verebilir⁵⁷.

53 Kafalı (n 50) 91.

54 ICC COVID-19 Rehberi (n 50).

55 ICC COVID-19 Rehberi (n 50); Kafalı (n 50) 98.

56 ICC COVID-19 Rehberi (n 50). Ayrıca bkz. Kafalı (n 50) 98-99.

57 ICC 2021 Tahkim Kuralları için bkz. <https://iccwbo.org/dispute-resolution-services/arbitration/rules-of-arbitration/#article_26> Erişim Tarihi 10 March 2021.

3. ICSID

ICSID, Merkez tarafından yönetilen tahkim, uzlaşma, arabuluculuk gibi uyuşmazlık çözüm yöntemlerinde çevrimiçi duruşmalar yapılması için kapsamlı hizmetler ve teknoloji sağlamaktadır. Özel bir duruşma ekibi, duruşma için hangi donanımın uygun olduğunu ve donanım ihtiyacını tartışmak ve video konferans yazılımını test etmek için duruşmadan önce taraflar ve mahkemelerle birlikte çalışır. Duruşmanın sorunsuz bir şekilde sürdürülebilmesini sağlamak için bir teknik uzman ve mahkeme sekreteri duruşma boyunca hazır bulunur⁵⁸.

ICSID, 1000 katılımcı kapasiteli son teknoloji ürünü bir video konferans platformu olan Cisco Webex'i⁵⁹ kullanmaktadır. Yüksek tanımlı ses ve video, gerçek zamanlı belge görüntüleme ve sanal sohbet işlevi, katılımcıların sorunsuz bir şekilde iletişim kurmasına olanak tanır. Tüm ICSID çevrimiçi duruşmalarında, Dünya Bankası Grubu'nun katı güvenlik ve risk gereksinimlerini karşılayan uçtan uca şifrelemeden yararlanılmaktadır⁶⁰.

Sanal mahkeme stenografı, yargılamanın gerçek zamanlı bir dökümünü sağlar bu görüntü ve video konferanstaki tüm katılımcılar tarafından görülebilir. ICSID aynı zamanda birden çok dilde simültane çeviri için bir dizi seçenek sunmaktadır⁶¹.

ICSID 24 Mart 2020 tarihinde web sitesinde ICSID'de çevrimiçi duruşmalara ilişkin bir kılavuz yayımlamıştır. Bu kılavuzda COVID-19'un yol açtığı benzeri görülmemiş seyahat kesintilerinin çevrimiçi duruşmalara ilgiyi daha da artırdığı ve bu rehber notun ICSID'in çevrimiçi hizmetlere ve bu teknolojiye ilk giriş niteliğinde olduğu belirtilmiştir⁶². Çevrimiçi bir duruşmanın temelinde, tüm katılımcıların duruşmaya uzaktan katılma imkanı vardır. ICSID'in video konferans platformu özel donanım veya yazılım gerektirmediği için katılımcılar herhangi bir yerden katılım sağlayabilir. Bu bağlamda etkili ve güvenli katılım için internet bağlantısı ve web kamerası olan bir bilgisayar yeterlidir. İnternet bağlantısının zayıf olduğu yerlerde, katılımcıların telefonla da katılması mümkündür. ICSID'in çevrimiçi duruşma platformu, PowerPoint sunumları gibi içeriklerin yanı sıra ses ve görüntü paylaşma olanağına sahip olup sanal sohbet işlevi sayesinde katılımcılar kendi aralarında veya tüm katılımcılarla bireysel olarak iletişim kurabilir⁶³.

ICSID web sitesi üzerinden, tahkim taleplerinin, dilekçelerin ve hüküm sonrası başvuruların çevrimiçi olarak sunulabileceğini hatırlatan bir yazı yayımlamıştır. ICSID

58 ICSID çevrimiçi duruşma notu <<https://icsid.worldbank.org/services/hearing-facilities/virtual-hearings#:~:text=ICSID%20provides%20comprehensive%20services%20and,of%20rules%20at%20competitive%20rates.>> Erişim Tarihi 10 March 2021.

59 Programın detayları için bkz. <https://www.cisco.com/c/tr_tr/products/conferencing/webex-meetings/index.html> Erişim Tarihi 10 March 2021.

60 ICSID çevrimiçi duruşma notu (n 58).

61 ICSID çevrimiçi duruşma notu (n 58).

62 ICSID çevrimiçi duruşmalar rehberi (n 58).

63 ICSID çevrimiçi duruşmalar rehberi (n 58).

yayınladığı bu yazı ile ayrıca tarafları ve mahkemeleri, yazılı savunmaları yalnızca elektronik olarak sunmaya teşvik etmektedir⁶⁴.

4. Stockholm Tahkim Merkezi (SCC)

Stockholm Uluslararası Duruşma Merkezi 27 Nisan 2020 tarihinde web sitesinden yaptığı açıklama ile fiziksel toplantı olanaklarının son derece sınırlı olduğu bir zamanda, çevrimiçi duruşma olanaklarına olan ihtiyacın arttığını belirterek çevrimiçi duruşmalar için platform başlattığını duyurmuştur⁶⁵. Bu platform, dünyanın her yerinden katılımcıların duruşmalara güvenli ve kolay bir şekilde katılmasını mümkün kılan bir platform olup, Stockholm'deki çeşitli yerlerde hali hazırda sunulan fiziksel duruşma olanaklarına ek olarak imkan sağlar. Katılımcılar e-postayla gönderilen bir bağlantıyla bağlamakta ve bilgisayarın hoparlörlerini, mikrofonunu ve kamerasını istedikleri gibi etkinleştirebilmektedir. Ayrıca her katılımcı, oturumlar arasında davadaki tarafıyla güvenli bir şekilde iletişim kurabilir, belge paylaşabilir. Bu merkezin çevrimiçi tahkim platformu, merkezin teknisyenleri aracılığıyla farklı yerlerden duruşmaya katılan katılımcıları duruşma öncesinde, sırasında veya sonrasında ortaya çıkabilecek teknik sorunlarla desteklemeye hazır olarak bulunmaktadır. Bu platform tanık ifadelerinin ve uzmanların dinlenmesini de sağlamaktadır. Teknik olarak Microsoft Teams⁶⁶ programı kullanılmaktadır⁶⁷.

C. *Ad Hoc* Tahkimde Çevrimiçi Duruşmalar

Herhangi bir tahkim merkezi kurallarına göre icra edilmeyen *ad hoc* tahkimde de duruşmaların çevrimiçi yapılması mümkündür⁶⁸. *Ad hoc* tahkimde bir kurumun düzenleyici rolü ve kurum kurallarının tahkim usulüne uygulanması da söz konusu olmadığı için tahkim usulü, taraflarca ayrıca bir kararlaştırma yapılmamışsa tahkim yeri hukukuna göre yürütülür. Hakemlerce usule ilişkin esaslar tahkim yerinde yürürlükte bulunan tahkim kanunu da dikkate alınarak belirlendiği için bu tür tahkimde usule ilişkin esaslarda bir değişiklik yapılması hakemlerin yetkisindedir. Bu çerçevede mesela hakemlerin, tarafların talep etmesi halinde usul kurallarında belirlenen süreleri uzatması ya da duruşmanın video konferans ile yapılmasına karar vermesi mümkündür⁶⁹. Diğer bir ifade ile *ad hoc* tahkimde de pandemi tedbirleri

64 ICSID COVID-19 Mesajı <<https://icsid.worldbank.org/news-and-events/news-releases/message-regarding-covid-19-update?CID=361>> Erişim Tarihi 10 March 2021.

65 Stockholm Uluslararası Duruşma Merkezi Açıklaması hakkında <<https://sccinstitute.com/about-the-scc/news/2020/stockholm-international-hearing-centre-launches-platform-for-virtual-hearings/>> Erişim Tarihi 10 March 2021.

66 Programın detayları için bkz. <<https://www.microsoft.com/en-ww/microsoft-teams/group-chat-software>> Erişim Tarihi 10 October 2021.

67 Stockholm Uluslararası Duruşma Merkezi Açıklaması (n 65).

68 Dülger (n 48) 135.

69 Banu Şit Köşgeroğlu, 'COVID-19 Salgını ve Milletlerarası Tahkim Yargılamaları: Süreler Durur mu? Duruşmalar Ertelenir mi? -Bir Değerlendirme'. (Eskihukuk, 27 April 2020) <<https://www.eskihukuk.com/content/bilgi-notlari/COVID-19-Salgini-ve-Milletlerarası-Tahkim-Yargılamaları.pdf>> 3 Erişim Tarihi 20 October 2021.

neniyle mevcut yargılamalarda aksaklıklar olmaması, yargılamaların sürüncemede kalmaması ve tarafların hak kayıpları yaşanmaması için hakemlerin, tarafların ve vekillerin işbirliği ile hareket ederek değişen ihtiyaçlara göre yargılama sürecini düzenlemeleri mümkündür⁷⁰.

SCC *ad hoc* tahkimlerde çevrimiçi duruşmalar için Çevrimiçi Tahkim Yeri platformunu ücretsiz olarak sunmuştur⁷¹. Kurumsal tahkim merkezlerinden ICSID, Merkez tarafından yönetilen tahkim davalarında çevrimiçi duruşmalar için teknolojik imkanlarla kapsamlı hizmetler sunmaktadır. Bu hizmetler UNCITRAL veya diğer ICSID dışı kurallar kapsamında yürütülen *ad hoc* tahkimler bakımından da geçerlidir⁷².

III. Çevrimiçi Duruşmaların Avantaj Ve Dezavantajları

A. Çevrimiçi Duruşmaların Avantajları

Çevrimiçi uyuşmazlık çözümünün en büyük avantajlarından biri, yer ve mesafe gibi engelleri ortadan kaldırmasıdır. Çevrimiçi duruşma yönteminin kullanılmasıyla, farklı yerlerdeki insanlar arasındaki çeşitli iletişim, hemen hemen her yerde ve fiziksel varlığa ihtiyaç duymadan kolayca ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilir. Bu avantaj aynı zamanda gerektiği anda ulaşılabilir hale gelen, uzaktaki uzmanların katılımıyla, süreçte geniş bir mesleki bilgi yelpazesi kullanılmasını da sağlamaktadır⁷³.

Çevrimiçi duruşmaların diğer bir avantajı, işlemin basitliği ve rahatlığıdır. Tarafların iyiniyetli olması ve iyi bir internet bağlantısının olmasının ötesinde, duruşma süreci taraflardan neredeyse hiçbir şey gerektirmez. Tarafsız bir duruşma yeri üzerinde anlaşmaya ve o ülkeye seyahat etmeye gerek yoktur. Süreç bu çerçevede zamandan da oldukça tasarruf edilmesini sağlar. Zamandaki tasarruf, elbette maliyetlerin düşürülmesine de katkıda bulunur. Örneğin toplantılar için herhangi bir salon ya da bina kiralamaya gerek olmaması da maliyetlerin düşürülmesi bağlamında önemlidir⁷⁴. Tarafların hiç masraf yapmadan ve zamandan tasarruf ederek internet tabanlı dosyalama sistemlerini kullanmaları, birçok belgeyi herhangi bir yerden görebilmeleri, seyahat etmelerine gerek kalmadan duruşmaya erişim sağlamaları aynı zamanda tahkim sürecinin hızını ve etkinliğini artıracaktır⁷⁵.

70 Şit Köşgeroğlu (n 69) 3.

71 Sophie Nappert, 'Healthy Virtual Hearings', (*Kluwer Arbitration Blog*, 17 July 2020) <<http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/07/17/healthy-virtual-hearings/>> Erişim Tarihi 20 October 2021.

72 <<https://icsid.worldbank.org/services/hearing-facilities/virtual-hearings.>> Erişim Tarihi 20 October 2021.

73 Paul Schwarzenbacher, 'Online Arbitration: A European and US Perspective', (2018) 10 *Bocconi Legal Papers*, 387, 389.

74 Schwarzenbacher (n 73) 389. Ayrıca bkz. Özumcu (n 43) 450; Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, 'Online International Arbitrations' (2007) 4(1) *Ankara Law Review* <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/64/1542/16895.pdf>> Erişim Tarihi 15 March 2021, 92.

75 Bozkurt Yüksel (n 74) 92.

Çevrimiçi duruşmada her şey elektronik olduğu için bu duruşmalar kağıtsız duruşma olarak da adlandırılmaktadır ve süreç elektronik olarak yürütülür ve basılı materyallere ihtiyaç duyulmaz. Duruşma salonu genellikle elektronik belgeleri görüntüleyen bilgisayar ekranlarıyla donatılır. Tahkim heyetinin her üyesinin, her bir tarafın ve yasal temsilcilerinin, tanık ve uzmanların önünde en az bir ekran bulunur. Avukat veya tahkim heyeti bir belgeye atıfta bulunduğunda, duruşma salonunda bulunan merkezi bir operatör bu belgeyi çevrimiçi olarak veri tabanında bulur ve tüm içeriği aynı anda ekranda görüntüler. PowerPoint sunum kullanmak mümkündür. Deliller video bağlantısı yoluyla da sunulabilir⁷⁶.

Katılımcılar bekleme odasında bekleyebilir ve Sekreteryaya katılımcıları kabul edebilir. Katılımcılar eş zamanlı olarak duruşma salonuna girer ve herkesin ne konuştuğu duyulur. Ara verildiğinde tüm taraflar aynı anda duruşma salonuna dönerler. Hakemlerin ya da avukatlar ve tarafların kendi aralarında iletişim kuracakları odaların olması durumunda erişim sağlayacak kişilerin önceden belirlenmesi ve yetkisiz kişilerin istemeden erişimini engelleyecek mekanizmalar olması gerekir⁷⁷. Bu amaç doğrultusunda, ICSID uygulamasında bilgisayar ve 360 derece kamera sistemlerinin Sekreteryaya organizasyonunda iletildiği görülmektedir. Duruşma öncesi taraflar çevrimiçi duruşmaya katılacak kişileri belirtir ve ICSID katılımcılara kişiye özel ilgili bağlantı linkini ve şifreyi gönderir. Bu şekilde yetkisiz kişilerin toplantıya katılımı engellenmektedir.

Tahkim kurallarının esnek olması da duruşmaların çevrimiçi yapılması bağlamında bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Bu esneklik çerçevesinde, çevrimiçi tahkim duruşmalarının kimi zaman bazı zorlukları ya da dezavantajları olabileceği düşünülse de çevrimiçi duruşmalar zaman ve maliyet açısından verimli olabilir. Taraflar, avukatlar, uzmanlar ve tanıklar seyahat etmedikleri için zaman bağlamında tasarruf sağlanmaktadır. Bu bağlamda bir avukat duruşma hazırlığına daha fazla zaman ayırabilecektir. Elektronik dosyalar tüm tarafların ilgili dokümanları ve ihtiyaçları olan bilgiyi bulmasını kolaylaştıracak ve bu da duruşma sırasında önemli ölçüde zamandan tasarruf sağlayacaktır⁷⁸. Çevrimiçi duruşmaya avukatlar ya da müvekkiller bir arada katılmak isterse bu yine ilgili kurum sekreteryalarının sağlayacağı platform üzerinden mümkündür. Uygulamaya bakıldığında çevrimiçi duruşmaların sesli ve görüntülü olarak kayda alınması da bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Nitekim duruşma sonrası transkriptler taraflara gönderilmekte ve avukat ve müvekkilin duruşma

76 Schwarzenbacher (n 73) 409.

77 Waincymer (n 45) 16.

78 Goins, Guillet (n 42).

sürecini tekrar incelemesine olanak sağlanmaktadır⁷⁹. Bu kayıtlar da dava materyali olduğu için tahkim anlaşmasının gizliliği anlamında da sorun olmayacaktır. Bunun dışında bir diğer avantaj, çevrimiçi duruşmalarda avukatların ya da müvekkillerin aynı salonda kendi ekranlarından duruşmaya erişim sağlayabilmeleridir. Hakemler kendi buldukları ülke ya da kıtalardan erişim sağlamak ve sadece kendi aralarında görüşmeleri gereken bir durum olduğunda teknolojik imkanlar çerçevesinde hakemlere ayrılan ayrı odalara alınmakta ve bu odada diğer katılımcıların duymayacağı ve görmeyeceği şekilde iletişim kurabilmektedir.

B. Çevrimiçi Duruşmaların Dezavantajları

Çevrimiçi duruşmalarda bilgi güvenliği önemli olup taraflar elektronik belgelerin ve verilen tanık ve uzman beyanlarının, yapılan savunmanın gizliliği ve güvenliği konusunda kaygı duyabilir. İnternet güvenliği ile ilgili sıkıntılar yaşanabilir. Duruşmanın yapılması için kullanılan sistem duruşma sırasında ya da sonrasında siber saldırıya maruz kalabilir. Bu bağlamda kurumsal tahkim merkezinin siber güvenlik önlemlerini alarak bir çevrimiçi duruşma platformu oluşturması gerekmektedir. Elektronik belgeler gizliyse, şifre korumalı olmaları gerekir. Duruşmanın yapılacağı platforma girmek için katılımcılara Sekreteryaya tarafından şifre iletilmeli ve bu bağlamda sanal bir ağ kurulmalıdır⁸⁰.

Bu çerçevede ICSID Sekreteryası çevrimiçi duruşmalarda, Dünya Bankası Grubu'nun katı güvenlik ve risk gereksinimlerini karşılayan uçtan uca şifrelemeden yararlanmaktadır⁸¹. ICC'nin hazırladığı Rehberde siber protokol düzenlenmiştir⁸². Amerikan Tahkim Derneği Çevrimiçi Duruşmalara İlişkin Usul Kuralları hazırlamıştır ve buna göre duruşmanın güvenliğini korumak için, duruşma parola korumalı olacak ve yalnızca kendilerine eposta iletilmiş yetkili katılımcılar ile sınırlı olacaktır⁸³.

Mart 2020'de tarafların telekonferans veya alternatif video/ses yöntemleri sağlayabilmelerini önermek ve video konferansın planlanması ve yürütülmesi ile ilgili teknik ve hukuki riskleri bertaraf etmek amacıyla Rehber İlkeler getiren Uluslararası Tahkimde Video Konferansına İlişkin Seul Protokolü (Seoul Protokolü)

79 Örneğin ISTAC Çevrimiçi Duruşma Usul ve Esaslarının duruşmaların kaydına ilişkin 10 uncu maddesine göre, "*Tek Hakem veya Hakem Kurulu, taraflara bilgi vererek, duruşmanın sesli veya görüntülü olarak kaydedilmesine karar verebilir. Kayıtlar duruşmanın bitimini takiben taraflarla paylaşılacaktır.*

Hakem veya Hakem Kurulu, masrafları taraflara ait olmak üzere, ses kayıtlarının yazılı hale getirilmesine karar verebilir. Tek Hakem veya Hakem Kurulunun onayı olmadan duruşmanın herhangi bir aşamasında görüntü ve ses kaydı yapmak yasaktır." Bkz. <<https://istac.org.tr/uyusmazlik-cozumu/tahkim/istac-cevrimici-durusma-usul-ve-esaslari/>> Erişim Tarihi: 25 February 2022.

80 Waincymer (n 45) 16.

81 ICSID çevrimiçi duruşma notu (n 58).

82 ICC COVID-19 Rehberi (n 50). Ayrıca bkz. Kafalı (n 50) 98.

83 Amerikan Tahkim Derneği Çevrimiçi Duruşmalara İlişkin Usul Kuralları hakkında bkz. (n 46).

yayımlanmıştır⁸⁴. Bu Protokol tanıkların sorgulanması, gözlemciler, belgelerin sunumu, teknik gereklilikler, tercüme, kayıt gibi konulara ilişkin düzenlemeleri içeren kısa bir belgedir⁸⁵.

Genel olarak baktığımızda, usuli hazırlıklar çevrimiçi duruşmalarda sıkıntı çıkmaması bağlamında önemlidir. Örneğin ne zaman avukatın ne zaman tanığın ya da uzmanın videosu açılacak ne zaman kapatılacak bunların kontrolünün yapılması gerekmektedir. Mesela taraflardan biri konuştuğu esnada mikrofonu kapanırsa ya da internet bağlantısında sorun olur ve delillerini sunamazsa ya da beyanını veremezse hakem heyeti o tarafa delilini sunma veya beyanda bulunma hakkını vermelidir. Bu çerçevede tarafların dinlenilme hakkı ve eşitliği zedelenmemelidir⁸⁶.

Çevrimiçi duruşmada sorun çıkmaması ve olası sıkıntıları önlemek amacıyla duruşma hazırlığının iyi yapılması önemlidir. Bu bağlamda duruşmaya katılacakların önceden belirlenmesi, duruşma öncesi deneme oturumu yapılması, duruşma saatlerinin netleştirilmesi, duruşma saati belirlenirken katılımcıların farklı ülkelerden hatta kıtalardan katılabileceği dikkate alınarak farklı zaman dilimlerinin göz önünde tutulması, duruşmada oluşabilecek teknik sıkıntıları çözmek amacıyla uzman ve mahkeme sekreterinin belirlenmesi dezavantajların ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacaktır⁸⁷. Kanaatimizce yaklaşık bir buçuk yıllık pandemi süreci ve bu sürecin halen devam ettiği de göz önüne alındığında tahkimde çevrimiçi duruşmaların bir müddet daha tercih edileceği düşünülmektedir. Yine yeni dönemde gerek hakemler gerek avukatlar gerek müvekkiller açısından uygulamada çevrimiçi duruşmaların sıkıntı ya da hak kayıpları da doğurmadığı görülmektedir. Bu bağlamda gerekli hazırlıkların duruşma öncesi yapılması, kurumsal tahkim merkezlerinin Sekretaryalarının sunduğu platformların kullanılması oluşabilecek sorunları ortadan kaldırmaktadır.

Duruşmanın çevrimiçi yapılması nedeniyle tanıklara müdahale edilmesi söz konusu olabilir⁸⁸. Çapraz sorgu tahkim yargılamasının en önemli aşamalarından birini oluşturur. Bu bağlamda çapraz sorgulama esnasında tanık ifadesini değerlendirirken, hakem heyetinin gözlem yapma kaybının azalma olasılığı olup olmayacağı, bu çerçevede çevrimiçi yapılan bir sorgunun heyetin delillerin kuvvetini ve güvenilirliğini değerlendirme yeteneğini olumsuz yönde etkileyeceği endişesi oluşmaktadır⁸⁹. Bununla

84 Seoul Protocol on Video Conference in International Arbitration, http://www.kcabinternational.or.kr/user/Board/comm_notice_view.do?BBS_NO=548&BD_NO=169&CURRENT_MENU_CODE=MENU0025&TOP_MENU_CODE=MENU0024 Erişim Tarihi 05 March 2021.

85 Seoul Protokolü için bkz. <http://www.kcabinternational.or.kr/user/Board/comm_notice.do?BD_NO=172&CURRENT_MENU_CODE=MENU0015&TOP_MENU_CODE=MENU0014>Erişim Tarihi 20 March 2021.

86 Bu konuda ayrıca bkz. Scherer (n 2) 23.

87 Kafalı (n 50) 98, 100; Atike Eda Manav Özdemir, Serhat Eskiyyörük, 'COVID-19'un Yabancı Yatırımcı İle Ev Sahibi Devlet Arasındaki Yatırım Uyumsuzluklarına Etikisi', in Süleyman Üstün, Ayşegül Çoban Atik, Tuğba Bayraktar (eds) *Selçuk Hukuk Kongresi 2020 Kamu Hukuku Tebliğleri Tam Metin Kitabı*, (Nobel 2020) 341.

88 Pelin Baysal, Melis Silacı Korkmaz, Dilara Kaçar, 'Tahkim ve Çevrimiçi Duruşmalar' (*Gün.av.tr*, 25 December 2021) <<https://gun.av.tr/tr/goruslerimiz/makaleler/tahkim-ve-cevrimici-durusmalar>> Erişim Tarihi 02 March 2021.

89 Özmmucu (n 43) 450-451; Scherer (n 2) 20.

birlikte hakem heyeti bilgisayar ekranında tanık delilini değerlendirirken, tanığın beden dilini, yüz ifadesini, sesindeki ton değişikliklerini yakalamakta zorlanabileceği ifade edilmektedir⁹⁰. Bu kaygı tanığın bulunduğu yerde 360 derece kamera kullanılması suretiyle giderilebilir⁹¹. Öğretide bir görüşe göre video konferans yoluyla tanık ifadesinin zorlukları, tanıklık için yapılacak hazırlıklarla, hukuk ekibinin tanıklara çevrimiçi duruşmada ifade verme konusunda eğitim vermeleri ile de giderilebilir. Bu çerçevede tanıklar da çevrimiçi olarak ifade verirken kendilerini daha rahat hissedebilir⁹².

Diğer bir dezavantaj farklı grupların çevrimiçi bir platform üzerinde bir araya gelerek duruşmanın gerçekten takip edildiğinin tespitinin mümkün olmamasıdır. Örneğin evden duruşmaya bağlanan bir kişi ekran başından kalkıp başka bir şey ile ilgilenebilir, bu da söz konusu dava bakımından bazı zafiyetler doğurabilir. Ancak bu dezavantaj aslında duruşma süreci ile ilgili değil, duruşmayı takip eden kişilerin davaya verdiği önemle ilgilidir.

Görüldüğü üzere gizlilik, bağlantı problemleri, duruşmalara farklı yerlerden katılacak hakem, avukat, müvekkil, uzman ya da tanıkların olması sebebiyle duruşma zamanının ayarlanmasındaki güçlükler, çapraz sorgunun ne şekilde gerçekleştirilebileceği gibi bazı dezavantajlar olmakla birlikte iyi bir duruşma hazırlığının yapılması, gizlilik çerçevesinde siber protokollerin hazırlanması ya da gerekli önlemlerin alınması, teknik sorunların çıkmaması maksadıyla en uygun video konferans platformlarının kullanılması gibi hususlar bu dezavantajların ortadan kaldırılmasını tahkim yargılamalarının ertelenmeden hızlı bir şekilde ve daha az masrafla sonuçlandırılabilmesini sağlayacaktır⁹³.

IV. Hukuki Dinlenme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri Bağlamında Çevrimiçi Duruşmaların Hakem Kararları Üzerine Olası Etkileri

A. Tahkimde Hukuki Dinlenme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri

Tahkim yargılaması ister *ad hoc* olsun ister kurumsal bir tahkim merkezinde yürütülsün, tahkim usulüne dair meselelerde kural olarak hakemin ya da hakem heyetinin takdir hakkı vardır. Hakem heyetinin sahip olduğu takdir hakkının sınırını taraflara eşit davranma ilkesi ve hukuki dinlenme hakkı oluşturur⁹⁴. Hakemlerin kendi görev alanlarında sahip oldukları bu takdir hakkının keyfi

90 Özmumcu (n 43) 451.

91 Manav Özdemir, Eskişehir, (n 87) 344.

92 Goins, Guillet (n 42).

93 Manav Özdemir, Eskişehir, (n 87) 344.

94 Waincymer (n 45) 4-5. Ayrıca doktrinde tarafların eşitliği ilkesi ve hukuki dinlenme hakkının hakemlere tanınan takdir yetkisini sınırlandıran kamu düzenine dair meselelerden olduğuna işaret edilmektedir. Aygül (n 25) 113.

olmayacağı ve adil yargılanma hakkı⁹⁵ bağlamında kullanılması gerektiği şüphesiz kabul edilmektedir.

Hukuki dinlenilme hakkı, 6100 sayılı HMK ile hukukumuzda girmeden önce bu hakkın özellikle tahkim yargılamasındaki karşılığının “iddia ve savunma hakkı olduğu” doktrinde işaret olunmaktadır⁹⁶. Ancak halihazırda HMK’nın dili açısından, kanun sistematigi dikkate alındığında “hukuki dinlenilme hakkı” kavramını tercih ettiği görülmektedir. Örneğin Kanunun

“Tarafların eşitliği ve hukuki dinlenilme hakkı” başlığını taşıyan 423 üncü maddesinde tarafların tahkim yargılamasında eşit hak ve yetkiye sahip oldukları düzenlendikten sonra, hukuki dinlenilme hakkını kullanma imkanı tanınacağı vurgulanmıştır.

Benzer şekilde hukuki dinlenilme hakkı milletlerarası özel hukuk doktrininde, hem 5718 Sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK)⁹⁷ (madde 62/1(d)) hem de tahkimle ilgili milletlerarası düzenlemelerde yer alan ifadelerin tezahürü olarak “iddia ve savunma hakkı” şeklinde düzenlendiğine işaret edilmektedir⁹⁸. UNCITRAL Model Kanununun 18 inci maddesi ve 4686 Sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu (MTK)⁹⁹’nun 8 inci maddesi B fıkrasında tarafların “iddia ve savunmalarını ileri sürme” sinden bahsedilmekte ve her iki maddede, tahkim yargılamasında tarafların eşit şekilde iddia ve savunma haklarını kullanmaları emredici ifade ile düzenlenmektedir.

İddia ve savunma hakkı kavramı ile acaba tahkim yargılamasında hukuki dinlenilme hakkının tamamı mı yoksa yalnızca açıklama ve ispat hakkına ilişkin olarak bir unsurunun mu kanunla koruma altına alındığı değerlendirilmelidir. Her ne kadar iddia ve savunma hakkı ile hukuki dinlenilme hakkı kavramları birbirleri ile tam olarak örtüşmese de, hukuki dinlenilme hakkının iddia ve savunma hakkını da kapsayan üst bir kavram olduğu kabul edilmektedir¹⁰⁰. Ancak tahkimde iddia ve savunma

95 AIHS’nin öngördüğü adil yargılanma standartlarının tahkimin özüne uygun düştüğü ölçüde hakemler tarafından uygulanması hakkında bkz. Juan Carlos Landrove, ‘European Convention on Human Rights’ Impact on Consensual Arbitration’, in Samantha Besson, Michel Hottelier, Franz Werro (eds), *Human Rights at the Center*, (Schulthess 2006) 92. Ayrıca AIHS 6 ncı maddesi birinci fıkrasının iradi tahkimde uygulanırlığı hakkında bkz. Cemile Demir Gökyayla, ‘Milletlerarası Tahkimde İspat Hakkı ve Sınırlarına Uygulanacak Hukuk’(2020) 40(2) MHB 729, 738, Hatice Özdemir Kocasakal, ‘Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Pecstein Kararı Çerçevesinde CAS’ın Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı’, (2020) 40(1) MHB 79, 90. Zorunlu ve İhtiyari tahkimde AIHS’nin uygulanırlığı üzerine değerlendirme için bkz. Belkis Vural Çelenk ‘Tahkimde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Uygulanırlığı Üzerine Bir Değerlendirme’ in Nuray Koyuncu (eds) Necmettin Erbakan Uluslararası Hukuk Kongresi Tebliğ Kitabı, (NEU Yayınları 2021) 495-504.

96 Güvenalp (n 29) 22.

97 RG 12.12.2007/26728

98 Güvenalp (n 29) 22-24.

99 RG 05.07.2001/24453.

100 “Hukuki dinlenilme hakkı” başlığını taşıyan HMK m. 27’nin gerekçesinde hukuki dinlenilme hakkının iddia ve savunma hakkından daha geniş ve üst bir kavram olduğuna vurgu yapılmıştır. Yargıtay kararlarında da hukuki dinlenilme hakkının adil yargılanma hakkı içerisinde teminat altına alındığına ve bu hakkın, “hakime meramını anlatma hakkı” ya da iddia ve savunma hakkı da denildiğini vurgulanmaktadır. Örnek karar için bkz. Yargıtay 21 HD, 22022/25102, 30.12.2013. (Legalbank elektronik Hukuk Bankası).

hakkı, tarafların tahkim yargılaması hakkında haberdar edilmesinden başlanarak¹⁰¹, tarafların hakem seçimi ve bu seçimin zamanı, makul süre öncesinde duruşmaya davet olunmaları, vakıalarını ve ispat araçlarını mahkemeye sunmaları da dahil olacak şekilde tüm yargılama boyunca taraflara usuli güvence sağlayan bir haktr¹⁰². Bu hususlar dikkate alınarak tahkimde iddia ve savunma hakkına riayet edilmesinin hukuki dinlenme hakkının tüm unsurları ile gözetilmesi olduğu hususunda şüphe duyulmamalı ve tahkim yargılamasının her aşamasında tarafların hukuki dinlenme hakkı muhafaza edilmelidir.

Tahkimde tarafların eşitliği ilkesinin gözetilmesi de hukuki dinlenme hakkında olduğu gibi çeşitli hukuki düzenlemelerde yerini almıştır. Hukuki dinlenme hakkının ayrılmaz yol arkadaşı olarak nitelendirebileceğimiz tarafların eşitliği ilkesi, tahkimin temel prensibi olan irade muhtariyeti kadar önemli bir ilkedir¹⁰³.

Tarafların eşitliği ilkesinin tahkim yargılamasında somut etkisi tarafların iddia ve savunmalarını benzer şartlarda sunmaları şeklinde görülmektedir. Tarafların eşitliği ilkesi yukarıda hukuki dinlenme hakkında bahsettiğimiz UNCITRAL Model Kanununun 18 inci maddesi ve Türk hukukundaki yansıması olan Milletlerarası Tahkim Kanunu (“MTK”) 8 inci madde B fıkrası birinci bendinde emredici bir ifade ile düzenlenmiştir. UNCITRAL Model Kanununun 18 inci maddesi tahkim yargılamasında tarafların eşit muameleye tabi tutulacağını söylerken, MTK 8 inci madde B fıkrası da aynı hususta, tarafların tahkim yargılamasında eşit hak ve yetkiye sahip olduklarını vurgulamaktadır¹⁰⁴. Bu hükümler çerçevesinde taraflara eşit davranma ilkesi, şüphesiz hakemlerin atanmasından, delillerin sunulması ve taraflara haklarındaki iddialara yanıt verme haklarına kadar tahkim sürecinin neredeyse her aşamasını kapsamaktadır¹⁰⁵.

Tarafların eşitliği ilkesi, tahkim yargılamasında bir tarafın diğer tarafa göre daha avantajlı konuma getirilmesi ya da dezavantajlı konuma düşürülmesini engeller¹⁰⁶. Ne var ki taraflara eşit muamelede bulunulması onları her açıdan aynı şartlara tabi

101 Yapılan tebligattan haberdar olan davalının buna rağmen tahkim yargılamasına katılmamış olması Yargıtayca savunma hakkının ihlali olarak kabul edilmemiştir. Yargıtay 11 HD, 2820/7002 28.05.2013. (Yayımlanmamış karar). Yargıtay sözlü yargılamaya katılma imkanı sağlanmadan davanın esası hakkında hüküm kurulmasını hukuki dinlenme hakkının ihlali olarak kabul etmiştir. Yargıtay 15 HD, 4394/2504, 13.05.2015. Bu karar ve ilgili diğer kararlar için bkz. Sarıöz Büyükalp, (n 20), 170 ff.

102 Güvenalp (n 28) 8. “*Hukuki dinlenme hakkı, sadece belli bir yargılama için ya da yargılamanın belli bir aşaması için geçerli olan bir ilke değildir. Tüm yargılamalar için ve yargılamanın her aşamasında uyulması gereken bir ilkedir. Bu çerçevede gerek çekişmeli ve çekişmesiz yargı işlerinde gerekse bu yargılamalarla bağlantılı geçici hukuki korumalarda, icra takiplerinde, tahkim yargılamasında, hatta hukuki uyumsuzluklarla ilgili yargılama dışında ortaya çıkan çözüm yollarında, her bir yargılama, çözüm yolu ve uyumsuzluğun niteliğiyle bağlantılı şekilde hukuki dinlenme hakkına uygun davranılmalıdır.*” Yargıtay 20 HD, 15852/1321, 07.02.2012. (legal bank Elektronik Hukuk Bankası).

103 Aygül (n 25) 115.

104 MTK m. 8(B/1)’e ilişkin değerlendirme hakkında bkz. Turgut Kalpsüz, *Türkiye’de Milletlerarası Tahkim* (2nd edn Yetkin 2010) 140-141. Aynı maddenin hukuki dinlenme hakkı ile ilişkisi için bkz. Aygül (n 25) 120.

105 Tom Krumins, *Arbitration and Human Rights*, (1st edn, Springer 2020) 112.

106 Scherer (n 2) 16.

tutmak anlamına gelmez¹⁰⁷. Örneğin taraflara farklı süreler tanınmasının, tanığın sorgulanmasına yalnızca bir taraf için izin verilmesinin, ya da bir tarafın tanığına fazla soru sorulması gibi durumlarda otomatik olarak eşitlik ilkesinin ihlal edildiği kabul edilmemelidir¹⁰⁸. Taraflara farklı davranmanın hangi durumlarda eşitlik ilkesinin ihlali sayılacağına şüphesiz somut olayın özellikleri dikkate alınarak karar verilecektir.

Hukuki dinlenilme hakkının ve tarafların eşitliği ilkesinin ihlal edilmesinin hakem kararının, kararın verildiği ülke devlet yargısında iptal edilmesi ya da bir başka ülkede tenfizinin engellenmesi şeklinde yaptırımlarla karşılaşması ihtimali söz konusudur. Aşağıda bu konular ayrıntılı inceleme konusu yapılacaktır.

B. Hukuki Dinlenilme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkelerinin Çevrimiçi Duruşmalar Özelinde Değerlendirilmesi

Çevrimiçi duruşmaya katılmaya çoğu durumda taraflar rıza göstermektedir. Ancak taraflar çevrimiçi duruşma istememelerine rağmen hakemler tahkim yargılamasını süresinde bitirmek gayesiyle, tahkim usulüne ilişkin sahip oldukları takdir yetkisini de kullanarak, duruşmaları özellikle salgın döneminde çevrimiçi yapmakta ısrarcı olabilir. Hakemin ya da hakem heyetinin çevrimiçi duruşma kararına karşı çıkan tarafın, yargılama devam ederken hakem heyetinin reddini istemesi ya da ilgili yargılamanın aleyhine sonuçlanması halinde hakem kararının iptaline ya da tenfizi istenen bir ülkede tenfizine engel olmak istemesi ihtimal dahilindedir. Örneğin Avusturya Yüksek Mahkemesi (Oberster Gerichtshof, OGH) 23 Temmuz 2020 tarihinde çevrimiçi duruşmalar sebebiyle hakem heyetinin reddi talebine ilişkin bir davada, tahkim yargılamasının tarafın itirazına rağmen çevrimiçi duruşmalar yoluyla gerçekleştirilmesinin adil yargılanma hakkını ihlal edip etmediğine ilişkin bir değerlendirmede bulunmuştur¹⁰⁹- Mahkeme somut olayın özellikleri dikkate alınarak bir duruşmanın yalnızca çevrimiçi yapılmasının doğrudan hukuki dinlenilme hakkının ihlali kabul edilmeyeceğini, hatta bazı şartlarda hukuki dinlenilme hakkına hizmet

107 Ziya Akıncı *Milletlerarası Tahkim* (5th edn, Vedat Yayıncılık 2020) 234; Aygül (n 25) 116; Scherer (n 2) 16.

108 Aygül (n 25) 117.

109 Kararın Almanca aslı Avusturya Yüksek Mahkemesinin internet sitesinde yayınlanmıştır. OGH 18 ONc, 3/20s,

https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Justiz/JJT_20200723_OGH0002_018ONC00003_20S0000_000/JJT_20200723_OGH0002_018ONC00003_20S0000_000.pdf, son erişim 08.11.2021. Ayrıca kararın ayrıntılı değerlendirmesi için bkz. Scherer, M. Franz Schwarz, Helmut Ortner, 'In a First Worldwide, Austrian Supreme Court Confirms Arbitral Tribunal's Power to Hold Remote Hearings Over One Party's Objection and Rejects Due Process Concerns' (*Kluwer Arbitration Blog*, 24 October 2020) <<http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/10/24/in-a-first->

[worldwide-austrian-supreme-court-confirms-arbitral-tribunals-power-to-hold-remote-hearings-over-one-partys-objection-and-rejects-due-process-concerns/](http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/10/24/in-a-first-worldwide-austrian-supreme-court-confirms-arbitral-tribunals-power-to-hold-remote-hearings-over-one-partys-objection-and-rejects-due-process-concerns/)> Erişim Tarihi 08 March 2021.

dahi edebileceğini vurgulamıştır¹¹⁰.

Bununla birlikte, çevrimiçi duruşmalar nedeniyle, özellikle hukuki dinlenilme hakkının ikinci unsuru olan tarafların açıklama ve ispat hakları ve tarafların eşitliği ilkeleri bakımından çeşitli özellik arz eden durumların ortaya çıkabileceği yine de tartışılmalıdır. Özellikle çevrimiçi duruşmaların taraflar nezdinde daha düşük maliyetli olması da dikkate alındığında önümüzdeki dönemde tahkim anlaşması ya da tahkim şartında taraflar çevrimiçi duruşmalara da yer vereceklerdir.

Taraflardan biri tahkim yargılaması süresince fiziksel olarak bir diğer ifadeyle yüz yüze duruşmada bulunma hakkının olduğunu iddia edebilir¹¹¹. Yargılama sırasında taraflarla duruşma yapılması ya da yapılmaması, milli hukuk düzenleri ve kurumsal tahkim merkezi kuralları doğrultusunda, genellikle hakemlerin takdirinde olan konulardandır¹¹².

Tahkim sözleşmesinde duruşmaların çevrimiçi yapılabileceği kararlaştırılmışsa sözleşmedeki bu hükmün hakem heyeti tarafından uygulanması mümkündür. Taraflar sözleşmede detaylı olarak çevrimiçi duruşmanın nasıl yapılacağını kararlaştırabileceği gibi yalnızca duruşmanın çevrimiçi olacağını belirtmekle de yetinebilir¹¹³. Taraflar tahkim sözleşmesinde duruşmanın çevrimiçi ya da yüz yüze yapılacağına ilişkin bir kararlaştırma yapmamışlarsa, davacı tahkim talebinde çevrimiçi duruşma ister ve davalı tahkim talebine cevabında bu talebi kabul ederse yine tarafların bu konudaki anlaşması gerçekleşmiş olacaktır¹¹⁴.

110 Viyana'da yaşayan davalı, Viyana Uluslararası Tahkim Merkezi bünyesinde yürütülen tahkim yargılamasında hakem heyetinin delilleri ilişkin duruşmanın çevrimiçi yapılmasına karar vermesi nedeniyle hakem heyetinin reddini talep etmiştir. Viyana Uluslararası Tahkim Merkezinin bu talebi reddetmesi üzerine, dava Avusturya Yüksek Mahkemesine taşınmıştır. Mahkeme ise, tarafın rızası hilafına çevrimiçi duruşmaya karar vermiş olmasının hakemin reddini gerektirecek ağırlıkta bir usuli ihlal olmadığı gerekçesiyle talebi reddetmiştir. Mahkeme aynı zamanda, Avusturya hukukunda tahkim mahkemesinin tahkim usulü ve organizasyonu hakkında geniş takdir yetkisine sahip olduğunu vurgulamıştır. Esasa ilişkin değerlendirmede Avusturya Yüksek Mahkemesi adil yargılanma güvencelerinin yargılamanın her aşamasında hakem mahkemesi tarafından gözetilmesi gerektiğini ve özellikle her iki tarafa duruşmalara katılmaları açısından eşit imkanlar tanınmasının bu hakkın kapsamında olduğunu vurgulamıştır. Mahkeme, fiziksel bir duruşma yapmak için duruşmanın mevcut COVID-19 tedbirleri kapsamında hakem heyetince ertelenmemesi ve çevrimiçi yapılmaya karar verilmesinin taraflara eşit davranma ilkesini ihlal etmeyeceğine karar vermiştir. Mahkeme davacının duruşmanın kendilerine uygun zamanda tebliğ edilmediğine ilişkin iddiasını da reddetmiştir.

Avusturya Yüksek Mahkemesi kararı tahkimde çevrimiçi duruşmalar ve adil yargılanma hakkı teminatlarının birlikte değerlendirildiği Kıta Avrupası'nda bilinen ilk mahkeme kararı olması nedeniyle önemlidir. Özellikle salgın döneminde tüm dünyada hem tahkimde hem mahkeme yargılamalarında çevrimiçi duruşmalara olan ilginin arttığı kararda vurgulanmış, çevrimiçi duruşmaların yargılamaların gerçekleştirilmesine katkıda bulunduğu da mahkemece belirtilmiştir. Mahkeme kararında çevrimiçi duruşmaların adil yargılanma teminatları bakımından özellikle yargılamaların durmasına engel olması nedeniyle adalete erişim hakkına ve hukuki dinlenilme hakkına hizmet ettiğini belirtmiştir. Somut olayda tarafların, tahkim yargılamasında duruşmanın çevrimiçi yapılması ile adil yargılanma hakları özellikle tarafların eşitliği ilkesi açısından iddialarını ispat edememiş olmaları nedeniyle hakem heyetinin reddi talebi mahkemece red olunmuştur. Bkz. Scherer, Schwarz, Ortner (n 109).

111 Scherer (n 2) 14.

112 Örneğin UNCITRAL Model Kanun m.24 "taraflarca aksi kararlaştırılmadıkça, hakem mahkemesi delillerin sunulması ve sözlü beyanlarda bulunulması için sözlü duruşma yapılmasına ya da yargılamanın yazılı yapılmasına karar verebilir". MTK m.11(A)'da da Hakem kurulunun, yargılamanın dosya üzerinden yürütülmesine de karar verebileceği düzenleme altına alınmıştır.

113 Dülger (n 48) 135.

114 Dülger (n 48) 135.

Tahkim sözleşmesinde tahkim duruşmasının usulüne ilişkin bir anlaşma yoksa ya da tahkim anlaşmasında bulunan eksikliklerin giderilmesine fırsat tanıyan görev belgesinde de bu yönde bir düzenleme yoksa¹¹⁵ tarafların tahkim sözleşmesinde belirledikleri tahkim kurallarına bakmak gerekir. Tahkim kuralları usul kurallarıdır ve derhal yürürlüğe girer. Yargılamanın başladığı tarihte güncel tahkim kurallarında çevrimiçi duruşma kuralları bulunmaktaysa tarafların bu kuralları da zımnen kabul ettiği var sayılmalıdır. Örneğin ISTAC Tahkim Kurallarının 2 nci maddesinden¹¹⁶ uyuşmazlıkların çözümünde ISTAC yetkili kılınmış ise uyuşmazlığa hali hazırda yürürlükte olan ISTAC Kurallarının uygulanacağı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, taraflar bu duruma itiraz edip tahkim anlaşması imzalanırken yürürlükte olmayan kuralların uygulanmaması talebinde bulunursa bu itiraz hakkında ISTAC Tahkim Kuralları madde 9 uyarınca hakemler karar verecektir. Bu durumda taraflar, bu taleplerini dava ve cevap dilekçelerinde (ya da tahkim talebi ve tahkim talebine cevapta) açıkça yer vermeleri gerekmektedir. Aynı durum tahkim sözleşmesi imzalanırken yürürlükte olmayan Çevrimiçi Kurallar için de geçerlidir.

Tarafların iradesine ters olarak hakemler çevrimiçi duruşma yapmaya karar verir ve bu hususta ısrar ederse duruşmanın fiziksel yerine neden çevrimiçi olması gerektiğini taraflara açıklamak üzere gerekçelendirmelidir. ISTAC uygulamasında ISTAC Çevrimiçi Duruşma Usul ve Esaslarının 2 nci maddesini¹¹⁷, 7 nci madde¹¹⁸ ile birlikte değerlendirildiğinde, çevrimiçi yapılan duruşmada tarafların açıkça hukuki dinlenilme haklarının ihlal edildiğini dile getirmesi halinde, hakemin duruşmayı durdurması gerektiği düzenlenmiştir. Aksi takdirde, böylesi bir davada verilen hakem kararı aşağıda tartışma konusu yapacağımız iptal sebepleri kapsamında iptal davasına konu olabilir¹¹⁹.

Taraf iradesi olmamasına rağmen hakem heyeti duruşmanın çevrimiçi yapılmasına karar vermişse, çevrimiçi duruşmada alınan tanık ifadesi veya uzman beyanının hakem kararı üzerindeki etkisi üzerine de düşünülmelidir. Tanığa ya da uzmana çevrimiçi duruşma esnasında dışarıdan bir müdahalenin söz konusu olması halinde, hukuki

115 Görev belgesi ve görev belgesinin tahkim anlaşmasında bulunan eksikleri giderme fonksiyonu hakkında bkz. Kalpsüz (n 104) 82-84; ayrıca tahkim anlaşmasının içeriği ile görev belgesinin içeriği birbirinden farklı olduğu hallerde hangisine öncelik verileceği hakkındaki tartışma için bkz. Ergin Nomer, Nuray Ekşi, Günseli Öztekin Gelgel, *Milletlerarası Tahkim Hukuku*, (6th edn Beta 2021), 58-59.

116 ISTAC Tahkim Kurallarının tamamı için bkz. <<https://istac.org.tr/wp-content/uploads/2016/01/%c4%b0STANBUL-TAHK%c4%b0M-MERKEZ%c4%b0-TAHK%c4%b0M-KURALLARI.pdf>> Erişim Tarihi: 20 October 2021.

117 “*Taraflardan birinin talebi üzerine veya Tek Hakem veya Hakem Kurulunun uygun görmesi durumunda, duruşma veya toplantılar video konferans veya telekonferans yöntemi ile yapılabilir.*” ISTAC Çevrimiçi Duruşma Usul ve Esaslarının tam metni için bkz. (n 79).

118 “*Tek Hakem veya Hakem Kurulu, tarafların ve diğer ilgililerin duruşmaya katılma imkânına sahip olduğundan ve hukuki dinlenilme hakkının ihlal edilmediğinden emin olmak için gereken özeni gösterecektir.*”

Tek Hakem veya Hakem Kurulu, duruşma sırasında hukuki dinlenilme hakkının ihlal edildiğine kanaat getirmesi halinde, gerekçesini belirterek duruşmayı istediği zaman sonlandırabilir.”

119 Bkz. IV C 1. Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali ve Tarafların Eşitliği İlkesinin Gözetilmemesinin Hakem Kararının İptal Sebebi Olarak Değerlendirilmesi.

dinlenilme hakkı bakımından duruşmaların çevrimiçi yapılması yargılama sonunda verilen karara etki edebilir. Ancak uygulamada tahkim sekreteraryaları tanık ve uzman beyanlarının güvenli bir şekilde alınması ve dinlenilme hakkının ihlal edilmemesi bağlamında teknik alt yapıyı duruşma öncesi oluşturmaktadır. Örneğin ISTAC Çevrimiçi Duruşma Usul ve Esaslarının 8 inci maddesine göre çevrimiçi duruşmaya katılan tanık veya bilirkişi, yüzü açıkça görülebilir bir şekilde kameranın karşısında hazır bulunacaktır.

Bir taraf duruşmanın çevrimiçi gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek olmasını, kendi iddia ve savunmalarının ya da delillerinin hakem mahkemesine sunulması için, ya da karşı tarafın tanığının dinlenmesi için güvenilir, etkili ya da verimli bir yöntem olmadığı gerekçesi ile hukuki dinlenilme hakkının ihlal edildiğini iddia edebilir¹²⁰. Şüphesiz her somut olayın kendine özgü hukuki ve fiili koşulları olacağından mahkemelerin tarafların bu iddialarını somut olayın koşulları içerisinde değerlendirmesi isabetli olacaktır¹²¹. Bu bağlamda öğretilerde bir görüş çevrimiçi duruşmaların uygun olup olmayacağına her bir tahkim davasının kendi özel şartları, davanın kapsamı, uzman ve tanık sayısı, davanın niteliği, karmaşıklığı gibi hususlar dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir¹²². Örneğin duruşmaya çağrılacak tanıkların ve uzmanların sayısı ve niteliği; mahkemeye verilecek, belge taleplerinin kapsamı tahkim yargılamasının fiziki yapılmasını gerektirebilir. Kapsamlı ve karmaşık davalarda tanıkların ve/veya bilirkişilerin çapraz sorgularının yapılması ya da duruşmada kullanılacak tanık ve bilirkişi belgelerinin incelemelerinin çevrimiçi olarak yapılması pratik olarak imkansız olmasa bile çok zor olabilir. Özellikle yatırım tahkimi gibi yüksek hacimli ve karmaşık olabilecek davalarda tarafların tahkim yargılama süreci gecikse bile çevrimiçi duruşma yerine yüz yüze duruşma yolunu seçme ihtimalleri yüksek görülebilir¹²³. Tahkim iradesi yargılamadan bağımsız düşünülmelidir. Tahkim iradesi yargılamanın bağımsız hakem ya da hakemlerce çözüme kavuşturulması amacıyla yapılmaktadır. Bu bağlamda taraflardan biri duruşmaların çevrimiçi olacağını bilseydi tahkim anlaşmasını imzalamayacaktı ise dahi duruşmanın çevrimiçi yapılması tahkim iradesini sakatlamaz. Ancak bir uyuşmazlık söz konusu olduğu zaman tahkim sürecinde 1 inci Usuli Karar ile duruşmaların yüz yüze yapıp yapılmayacağı kararlaştırılabilir.

Uygulamada tarafların çevrimiçi duruşma yapılmasına itiraz etme eğiliminde olmalarının gerekçelerinden bir diğeri tarafların, avukatların, hakemlerin, tanık ve uzmanların buldukları yerler itibariyle saat dilimi farkı nedeniyle taraflar arası

120 Scherer (n 2) 14.

121 Hukuki dinlenilme hakkının hakemlerce çevrimiçi duruşmalar düzenlenirken dikkate alınacağı ISTAC Çevrimiçi Duruşma Usul ve Esaslar m. 7' de açıkça düzenlenmiştir. Buna göre, "Tek Hakem veya Hakem Kurulu, tarafların ve diğer ilgililerin duruşmaya katılma imkânına sahip olduğundan ve hukuki dinlenilme hakkının ihlal edilmediğinden emin olmak için gereken özeni gösterecektir. Tek Hakem veya Hakem Kurulu, duruşma sırasında hukuki dinlenilme hakkının ihlal edildiğine kanaat getirmesi halinde, gerekçesini belirterek duruşmayı istediği zaman sonlandırabilir."

122 Manav Özdemir, Eskişöyük, (n 87) 340.

123 Özcan, Ravlı, (n 37); İstanbul Tahkim Derneği 'Koronavirüs ve Uluslararası Tahkim' (*Ista Blog*, 30 March 2020), <<https://ista.org.tr/blog/makaleler-ve-yorumlar/koronavirus-ve-uluslararasi-tahkim/>> Erişim Tarihi 03 March 2021. Ayrıca bkz. Manav Özdemir, Eskişöyük, (n 87) 340.

eşitsizlik olduğudur. Örneğin taraflardan biri Virjinya biri Meksika'dan katılıyor olabilir, bir yerde gece iken diğer yerde gündüz olabilir. Dolayısıyla duruşma saati bir taraf bakımından dezavantaj doğurabilir¹²⁴. Tarafların eşitliği bağlamında duruşma saatleri belirlenirken saat farkı dikkate alınmalı ve her iki tarafa da en uygun olan zaman aralığı belirlenmelidir.

Şüphesiz, hakem ya da hakem heyeti, davanın karmaşıklığını, tarafların iradelerini ve içerisinde bulunduğu koşulları dikkate alarak çevrimiçi duruşma yapılıp yapılmayacağına karar vermelidir. Çevrimiçi duruşmalarla ilgili teknik detaylar konusunda önceden hazırlık yapılmalı, katılımcıların duruşmanın başlama saatinden ne kadar önce oturum açması gerektiği önceden belirlenmeli, duruşma esnasında teknik bir problem olması ihtimaline karşın duruşma süresi için yedek gün belirlenmesi, katılımcıların ekran karşısındaki dikkat süresi de dikkate alınarak sürelerin buna göre tespit edilmesi ve hatta katılımcıların konuşma sürelerini tespit eden kronometrenin dahi olması ve görüntülenmesi uygun olacaktır¹²⁵.

C. Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali ve Tarafların Eşitliği İlkelerinin Gözetilmemesinin Hakem Kararının İptal Sebebi ve Tenfizine Engel Olması

1. Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali ve Tarafların Eşitliği İlkelerinin Gözetilmemesinin Hakem Kararının İptal Sebebi Olarak Değerlendirilmesi

Türk hukukunda milletlerarası ticari nitelikli hakem kararlarının iptaline ilişkin olarak iptal sebepleri açıkça 21 Nisan 1961 tarihli Milletlerarası Ticari Tahkime İlişkin Cenevre Konvansiyonu¹²⁶ ve MTK'da yer almaktadır.

Cenevre Konvansiyonunun uygulanması için iki şartın bir arada gerçekleşmesi aranmaktadır. İlk şarta göre, tahkim anlaşmasının imzalandığı sırada tarafların mutad meskenleri sözleşmenin farklı taraf ülkelerinde bulunmalı ve uyuşmazlık konusu milletlerarası ticarete ilişkin olmalıdır. Bu şartların mevcut olduğu bir tahkim kararı, Cenevre Konvansiyonunun IX uncu maddesinde yer alan sınırlı sayıdaki iptal sebeplerinden birinin varlığı halinde iptal olunabilecektir¹²⁷. MTK'da da iptal davası

124 Goins, Guillet (n 42); Waincymer (n 45) 17; Manav Özdemir, Eskiyoörük, (n 87) 341.

125 Waincymer (n 45) 17.

126 Sözleşmenin onaylanmasının uygun bulma Kanunu için bkz. RG. 21.05.1991/20877.

127 Madde metni şu şekildedir: “[...]a) Hakemlik anlaşması akteden taraflar haklarında tatbiki gereken kanun gereğince ehliyetli iseler veya zikri geçen anlaşma taraflarca tâbi kılınmış kanuna, eğer bu bâpta sarahat mevcut değilse hakem kararının verildiği memleket kanununa göre hükümsüz ise; veya b) iptâl talebinde bulunan taraf hakemin tâyininden veya hakem prosedüründen usulî dairesinde haberdar edilmemiş, yahut da diğer bir sebep yüzünden iddia ve müdafaa vasıtalarını ikame etmek imkânını elde edememiş ise; veya c) Hakem kararı, hakem mukavelesinde veya hakem şartında derpiş edilmeyen bir uyuşmazlığa ilişkin ise yahut hakem mukavelesi veya hakem şartının şümulünü aşan hükümler ihtiva ediyor ise, bununla beraber hakem kararının hakemliğe tâbi tutulan meseleler hakkındaki hükümleri kanun dışında kalan hükümlerinden ayırd edilebilecek durumda ise hakemliğin şümulüne giren hükümlerin iptali cihetine gidilmiyebilir. d) Hakem mahkemesinin teşekkülü veya hakem usulünün cereyanı tarafların anlaşmasına ve anlaşma olmayan hallerde, işbu sözleşmenin IV. madde hükmüne uygun olmamış ise, [...]” 1961 tarihli Cenevre Konvansiyonu metni ve değerlendirme için bkz. Rabi Koral, “Birleşmiş Milletler Cenevre Konferansı 21 Nisan 1961 Tarihli Sözleşme”, (1964) 30 (3-4) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 745-783, 777 ff.

hakem kararlarına karşı bir kanun yolu olarak düzenlenmiştir. Bunun anlamı MTK kapsamında verilecek hakem kararları aleyhine temyiz yoluna değil, iptal davasına başvurulmasıdır. İptal sebepleri ise Cenevre Konvansiyonunda olduğu gibi sınırlı sayıda sayılmıştır ve Konvansiyonda yer alan iptal sebepleri ile benzerdir.

Uluslararası yatırım tahkiminde ise, MTK ve Cenevre Konvansiyonunda olduğu gibi, ICSID Konvansiyonunun 52 nci maddesinde hakem kararlarının iptaline ilişkin sınırlı sayıda şartlar sıralanmıştır. 52 nci maddenin dördüncü fıkrasında “yargılamanın temel kurallarından ciddi bir sapma olması” hukuki dinlenilme hakkına aykırı ve tarafların eşitliği ilkesine riayet edilmeden verilen tahkim kararlarının iptalinde ilgili tarafın dayanabileceği düzenlemedir¹²⁸. Uluslararası yatırım tahkimi bağlamında konu hakkında bu kadar açıklama yapılacak olup, hukuki dinlenilme hakkının ihlali ve tarafların eşitliği ilkesine aykırı davranmanın Cenevre Konvansiyonu ve MTK kapsamında verilmiş hakem kararları için iptal sebebi olarak kabul edilip edilmeyeceği aşağıda değerlendirme konusu yapılacaktır.

a. Hakem Kararının İptal Sebebi Olarak Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali

Tahkim yargılamasında çevrimiçi duruşmaların gerçekleşmesi, somut olayın tüm özellikleri dikkate alınarak, bu duruşmaların yapılmasına itiraz eden tarafın hukuki dinlenilme hakkının ihlal edilmesi ile mahkeme önünde iptal davasına konu olabilir. Hukuki dinlenilme hakkının ihlalinin varlığı ise, hakem kararlarının iptaline yol açacak ağırlıkta bir hukuki sonucu beraberinde getirebilir.

Cenevre Konvansiyonunun iptal sebeplerini düzenleyen IX uncu maddesi b fıkrasında hukuki dinlenilme hakkının ihlal edilmesini açıkça bir iptal sebebi olarak öngörmüştür. Buna göre, iptal talebinde bulunan taraf, hakemin atanmasından ya da hakem yargılamasından usulüne uygun şekilde haberdar edilmemiş ya da herhangi başka sebeplerle iddia ve savunma vasıtalarını hakem mahkemesine sunma imkanı kendisine verilmemişse¹²⁹ hakem kararının iptalini isteyebilir¹³⁰. Cenevre Konvansiyonunun uygulama alanına giren bir tahkim yargılaması neticesinde verilen bir karar için çevrimiçi duruşma yapılması nedeniyle hukuki dinlenilme hakkının elinden alındığını iddia eden taraf bu iddiasını ispat edebilmek suretiyle Türk mahkemelerinden iptali talep edebilir¹³¹.

128 Nuray Ekşi, *Newyork Konvansiyonu'na Göre İptal Edilmiş Hakem Kararlarının Tenfizi*, (1st edn Beta 2009) 20.

129 Madde metni için bkz. (n. 127).

130 Cenevre Konvansiyonu kapsamında hakem kararlarının iptali için bkz. Nomer, Ekşi, Öztekin Gelgel, (n 115) 74. Ayrıca bkz. Ekşi *Newyork Konvansiyonu*, (128) 17 ff.

131 Cenevre Konvansiyonu bağlamında hakem kararını iptal etme yetkili olan devlet mahkemeleri sınırlandırılmıştır. Buna göre ya hakem kararının verildiği devlet mahkemesinden ya da hakem kararının tabi olduğu hukuk hangi devletin hukuku ise oradan kararın iptalinin istenebileceği öngörülmüştür. Bkz. Nomer, Ekşi, and Öztekin Gelgel, (n 115) 74.

Türk hukukunda HMK’da açıkça bir iptal sebebi¹³² olarak düzenlenmesine rağmen MTK’da hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmemesi HMK’da olduğu gibi iptal sebepleri arasında açıkça zikredilmemiştir¹³³. Bir iptal sebebi olarak düzenlenmemesine karşın, tahkim yargılamasında hukuki dinlenilme hakkının gözetilmesi gerekliliğinin MTK 8 inci madde B fıkrası birinci bendinde “*tarafalara iddia ve savunmalarını ileri sürme olanağı tanınır*” şeklinde emredici nitelikte düzenlemeden çıkarıldığına yukarıda bahsetmiştik. MTK 8 inci madde B fıkrası birinci bendi nedeniyle, tahkim yargılamasında hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmesi doktrinde, MTK 15 inci maddesi birinci fıkrası g bendinde iptal sebebi olarak öngörülen tarafların eşitliği ilkesine riayet edilmesinin zorunlu bir parçası olarak kabul eden yazarlar mevcuttur¹³⁴. Ancak uygulamada, MTK’da açıkça hukuki dinlenilme hakkından söz edilmemiş olmasının bu hakkın ihlalinin varlığı halinde hakemlerin yaptıkları yargılamanın kamu düzenine aykırı olacağı ve MTK madde 15’de yer alan mahkemenin resen gözetebileceği iptal sebeplerinden “kararın kamu düzenine aykırılığının tespit olunması” halinde de hakem kararı iptal olunabilecektir¹³⁵. Ayrıca AİHS’nde yer alan adil yargılama teminatlarının tahkime uygun düştüğü ölçüde kamu düzeni bağlamında iptal kararına dayanak olarak kullanılacağı doktrinde de ifade edilmiştir¹³⁶. Kamu düzenine ilişkin tartışmalar hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmeden verilmiş bir hakem kararının tenfizinde de engel oluşturacaktır. Bu husus da aşağıda tekrar tenfiz engelleri başlığında ele alınacaktır¹³⁷.

Hukuki dinlenilme hakkının ihlalinin hakem kararının iptaline yol açması için, hakem kararının sonucuna etkili olması şartının gerekip gerekmediği tartışma konusudur¹³⁸. Pek çok Kıta Avrupası mahkemesince, iptal davasının kabul edilmesinde

132 HMK m. 439/2-f’ e göre ‘tarafların eşitliği ilkesi ve hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmediği’ tespit edilirse hakem kararları iptal edilebilir. HMK kapsamında hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmemesi sebebiyle hakem kararlarının iptali hakkında bkz. Nagehan Okumuş, ‘Türk Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkına Riayet Edilmemesi Sebebiyle Hakem Kararlarının İptali (HMK m.439/2, f)’ (2018) 22(1-2) EBYÜHFD, 191 ff.

133 MTK madde 15’de iptal sebepleri başvuru yapan tarafın kendi ispat etmesini zorunlu kılan sebepler ile mahkemenin resen tespiti halinde iptal edeceği sebepler olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Madde lafzına göre “*Başvuruyu yapan taraf; a) Tahkim anlaşmasının taraflarından birinin ehliyetsiz ya da tahkim anlaşmasının, tarafların anlaşmayı tâbi kaldıkları hukuka veya böyle bir hukuk seçimi yoksa Türk hukukuna göre geçersiz olduğunu, b) Hakem veya hakem kurulunun seçiminde, tarafların anlaşmasında belirlenen veya bu Kanunda öngörülen usule uyulmadığını, c) Kararın, tahkim süresi içinde verilmemesini, d) Hakem veya hakem kurulunun, hukuka aykırı olarak yetkili veya yetkisiz olduğuna karar verdiğini, e) Hakem veya hakem kurulunun, tahkim anlaşması dışında kalan bir konuda karar verdiğini veya istemin tamamı hakkında karar vermediğini ya da yetkisini aştığını, f) Tahkim yargılamasının, usul açısından tarafların anlaşmalarına veya bu yönde bir anlaşma bulunmaması halinde, bu Kanun hükümlerine uygun olarak yürütülmediğini ve bu durumun kararın esasına etkili olduğunu, g) Tarafların eşitliği ilkesinin gözetilmediğini, ispat ederse veya, 2. Bölge adliye mahkemesince; (1) a) Hakem veya Hakem kurulu kararına konu uyumsuzluğun Türk hukukuna göre tahkime elverişli olmadığı, b) Kararın kamu düzenine aykırı olduğu, tespit edilirse hakem kararı iptal edilebilir.*”

134 Kalpsüz (n 104) 140-142. Vahit Doğan, *Milletlerarası Ticaret Hukuku*, (1st edn, Savaş Yayınevi 2020) 1208.

135 Doktrinde HMK m. 423 bağlamında yapılmış bu tartışmanın MTK kapsamında da kabul edilmesi isabetlidir. Bkz. Ekşi Nuray, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Tahkim*, (2nd Beta 2019) 158.

136 Özdemir Kocasakal (n 95) 89-90.

137 Bkz. aşağıda 2. Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali ve Tarafların Eşitliği İlkesinin Gözetilmemesinin Hakem Kararının Tenfizine Engel Olması.

138 Ağır usuli ihlaller ile tahkim yargılamasında gerçekleşen bir kısım usuli hataların birbirinden ayırt edilebileceği ve bir kısım usuli hataların esası etkilediği ölçüde iptal davasında mahkemece dikkate alınabileceği yönünde bkz. Yargıtay 11 HD, 2835/7103, 18.11.2019. (Yayımlanmamış karar).

hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmemesinin hakem kararının sonucuna etkili olması gerekli görülmektedir¹³⁹. Mahkemeler, hakem kararına etki etmemiş olsa dahi, hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmemesini, yargılamanın bütünlüğünü koruyan usul hukukuna ilişkin kamu düzeni kapsamında kabul ettiklerinden iptal sebebi olarak uygulamaktadır¹⁴⁰.

b. Hakem Kararının İptal Sebebi Olarak Tarafların Eşitliği İlkesine Aykırılık

Tarafların eşitliğinin gözetilmemesi, milletlerarası unsurlu tahkim yargılamaları açısından Cenevre Konvansiyonu'nda açıkça düzenlenmemiş iken, MTK'da açıkça bir iptal sebebi olarak öngörülmüştür. MTK'nın 15 inci maddesi birinci fıkrası g bendi taraflardan birinin tarafların eşitliği ilkesinin gözetilmediğini iddia ile iptal davası açabileceğini düzenlemektedir¹⁴¹. Bu hüküm başvuru yapan tarafların kendi iddiasını ispat etmeleri gereken bir düzenleme olarak kanunda kaleme alındığından hakem kararının ilgili maddeye dayanarak iptalini isteyen tarafın bu durumu ispat etmesi gerekecektir. İptal davasına bakan hakimin resen bu konuda inceleme yapması kanunun açık lafzı karşısında kendisinden beklenemez.

Örneğin, çevrimiçi duruşma yapılmasına sadece bir tarafın itiraz ettiği, bunun nedeninin de kendi delillerini sunmasının özellikle de tanıklarının dinlenmesi için kendini karşı tarafa kıyasla daha dezavantajlı konuma getireceğini iddia eden tarafın hakeme itirazına rağmen duruşmanın çevrimiçi yapılmasında hakem heyetince ısrarcı olunması bu iptal sebebi kapsamında değerlendirilebilir.

Taraflardan biri hakem mahkemesince fiziki olarak dinlenirken diğer tarafın rızası hilafına çevrimiçi olarak dinlenmesi durumunda da hakem kararı iptal davasına konu olabilir. Tarafların eşitliği ilkesi gereğince, hakem mahkemesinin her iki tarafı aynı usulde dinlemesi uygun olacaktır¹⁴².

Somut olayda tarafın hukuki dinlenilme hakkının ihlal edilmiş olması sonucu aranmadan, tarafların eşitliği ilkesi için olay bazında mahkemece değerlendirilme yapılması gerekecektir.

139 Gabrielle Kauffmann-Kohler, Thomas Schultz, 'The Use of Information Technology' (JusLetter, 5 December 2005) < https://jusletter.weblaw.ch/jusissues/2005/354/_4410.html__ONCE&login=false> Erişim Tarihi 10 March 2021.

140 Aygül (n 25) 123. Ancak hukuki dinlenilme hakkının ihlal edildiği iddiasının söz konusu ihlal ile hakem kararı arasında nedensellik bağının aranması gerektiği ve bunun tahkim müessesinin amacıyla bağdaşır olduğunu öne çıkaran yazarlar da vardır. Bkz. Güvenalp, (n 28) 178. Ayrıca AIHS'ye yer alan adil yargılama teminatları kamu düzeni bağlamında iptal kararına dayanak olarak kullanılabilir. Aynı yönde bkz. Özdemir Kocasakal (n 95) 89-90.

141 Bkz. Ceyda Süral, 'Hakem Kararlarının İcrası ve İptal Davası', (2014) 16 Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan) 1377-1411, 1401.

142 Doktrinde, bu şekilde bir tarafın yüz yüze bir diğer tarafın ise çevrimiçi süreç yönetilmesinde tarafların rızası olduğu sürece sorun olmayacağı ifade edilmiştir, ancak bu her somut olayda ayrı değerlendirme konusu yapılmalıdır. Bununla birlikte, çevrimiçi duruşmaya katılan tarafın teknik açıdan hiçbir sorunla karşılaşmadan duruşmada hazır bulunması halinde, tenfiz aşamasında mahkemelerin sadece çevrimiçi duruşmaya dayanarak kararın tenfizini engellemeyeceği görüşünde olan yazarlar mevcuttur. Bkz. Waincymer (n 45) 9.

Taraflara eşit davranılması prensibine yargılamada hakemlerin uymadıklarını düşünen tarafın yargılama gerçekleştiği sürede, iptal davası açmayı beklemeden bu duruma itiraz etmesi uygulamada tavsiye olunmaktadır. Dolayısıyla taraflar hakem kararını beklemeden, MTK'nın 7 nci maddesi C ve D fıkraları uyarınca hakemin taraflara eşit davranmadığı gerekçesiyle tarafsızlığının olmadığı iddiasıyla bu durumu öğrenmesi üzerinden 30 gün içerisinde hakemin ya da hakem heyetinin reddi talebinde bulunabilir¹⁴³. Bu husus özellikle taraflara eşit davranılmadığı düşünülerek MTK'nın 15 inci maddesine dayanarak hakem kararının iptalini isteyen taraf için de önem arz eder. Uygulamada yargılama prosedürüne ilişkin olarak yargılama boyunca hakemin tutum ve davranışlarına itiraz etmemiş tarafın iptal davasında bu maddeye dayanmasının her ne kadar kanun lafzında bir engel olmasa da, tarafın bu iddiasını, kendi lehine çıkmaması nedeniyle hakem kararını iptal ettirmek gayesi ile dava açıyor gibi kabul edilmesi ve hakkın kötüye kullanımının hukuk düzenince korunmayacağı iddiası ile mahkeme önünde karşılaşması söz konusu olabilir¹⁴⁴.

2. Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali ve Tarafların Eşitliği İlkesinin Gözetilmemesinin Hakem Kararının Tenfizine Engel Olması

Yabancı hakem kararlarının Türkiye'de icra kabiliyeti kazanması için ayrı bir tenfiz davasının Türk mahkemeleri önünde açılması gereklidir¹⁴⁵. Türk hukukunda yabancı hakem kararlarının tenfizi hem MÖHUK'ta hem de Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında 10 Haziran 1958 tarihli Newyork Konvansiyonunda¹⁴⁶ açıkça düzenlenmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin bazı devletlerle yaptığı iki taraflı adli işbirliği anlaşmalarında da yabancı hakem kararlarının tenfizine ilişkin hükümler bulunmaktadır¹⁴⁷. Çalışmamız kapsamında bu ikili adli iş birliği anlaşmaları değerlendirme konusu yapılmayacaktır.

Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun ("MÖHUK")'da hakem kararlarının tenfizine ilişkin özel bir düzenleme olmasına rağmen, New York Sözleşmesi milletlerarası bir sözleşme olması nedeniyle, bu sözleşmeye taraf ülkelerde verilen hakem kararları açısından Türk mahkemelerinde bu sözleşme, MÖHUK'tan önce uygulama bulmaktadır¹⁴⁸. Bununla birlikte, MÖHUK'ta yer alan

143 Kalpsüz (n 104) 141.

144 Örneğin bir Yargıtay kararında, "*hakemin hüküm vermeden önce tarafların yargılama prosedürü ile ilgili bir itiraz ve beyanlarının bulunup bulunmadığını hakemin sormasına rağmen böyle bir iddia ileri sürmeyen davacının iptal davası aşamasında ileri sürdüğü bu iddianın dürüstlük kuralına aykırı olduğu*" vurgulanmıştır. Yargıtay 11 HD, 3262/7408, 27.11.2018. Kararın ilgili kısmı için bkz. Doğan, *Milletlerarası Ticaret Hukuku* (n 134) 1194. Ayrıca iptal davası açan tarafın hakem yargılamasında itiraz olarak sunmadığı ya da vazgeçtiği itirazlarına iptal davasında dayanmasının mahkemece kabul edilmeyip iptal talebinin reddine dair Yargıtay kararı için bkz. Yargıtay 15 HD, 6273/3638, 26.10.2017.

145 Yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi kavramlarının farkı için bkz. Nomer, Ekşi and Öztekin Gelgel, (n 115) 15-16.

146 RG 25.09.1991/21002.

147 İkili adli işbirliği anlaşmalarında yabancı hakem kararlarının tenfizine ilişkin hükümler içerenler hakkında bkz. Nuray Ekşi, 'Yargıtay Kararları Işığında ICC Hakem Kararlarının Türkiye'de Tanınması ve Tenfizi', (2009) 67(1) Ankara Barosu Dergisi 54-74, 55.

148 Bu sonuca MÖHUK'un 1 inci maddesi uyarınca ulaşılır. Buna göre "(1) Yabancılık unsuru taşıyan özel hukuka ilişkin işlem ve ilişkilerde uygulanacak hukuk, Türk mahkemelerinin milletlerarası yetkisi, yabancı kararların tanınması ve tenfizi bu Kanunla düzenlenmiştir. (2) Türkiye Cumhuriyetinin taraf olduğu milletlerarası sözleşme hükümleri saklıdır."

hakem kararlarının tenfizine ilişkin şartlar New York Sözleşmenin tarafı olmayan ülkeler bakımından uygulanacaktır¹⁴⁹.

Aşağıda hukuki dinlenilme hakkının ihlalinin ve tarafların eşitliği ilkesine riayet edilmemiş olmasının hem MÖHUK hem de Newyork Konvansiyonu kapsamında tenfiz engeli sayılıp sayılmayacakları hususu ayrı ayrı ele alınacaktır.

a. Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlalinin Hakem Kararının Tenfizine Engel Olması

Hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmemesi, yurt dışında verilmiş bir hakem kararının Türk hukukunda hüküm ve sonuç doğurmasının önünde bir engel olarak kabul edilebilir. Yabancı hakem kararının Türk hukukunda icra kabiliyeti kazanmasının ya MÖHUK uyarınca ya da New York Konvansiyonu uyarınca verilmiş bir tenfiz kararı ile olacağından yukarıda bahsedildi.

New York Konvansiyonunun milletlerarası ticaretin neredeyse bütün aktörlerinin tarafı olduğundan hareketle ve özellikle de MÖHUK'la kıyaslandığında Konvansiyonun daha elverişli hükümlerle hakem kararlarının tenfizini sağlaması nedeniyle hakem kararlarının büyük çoğunluğu Türk mahkemelerince Konvansiyon kapsamında tenfiz olunmaktadır¹⁵⁰.

New York Konvansiyonu hükümlerince, hukuki dinlenilme hakkının ihlalinin yabancı hakem kararının tenfizine engel bir sebep olduğu Konvansiyonun V inci maddesi birinci fıkrası b hükmünde düzenlenmiştir. Buna göre “*aleyhine hakem hükmü ortaya konulan taraf hakemin tayininden veya hakemlik prosedüründen usulü dairesinde haberdar edilmemiş olur, yahut da diğer bir sebep yüzünden delillerini ikame etmek imkânını elde edememiş bulunur ise*” hakem kararının tenfizinin engellenmesi mümkündür. Konvansiyon maddesi hukuki dinlenilme hakkının unsurlarından bilgilendirme ve açıklama ve ispat hakkının ihlal edilmesi halinde, hakkı ihlal edildiğini iddia eden tarafın tenfiz talebinin reddi ile tenfiz mahkemesine başvurabileceğini düzenlemektedir¹⁵¹. Kendisine karşı bir hakem kararının tenfizi davası açılmış taraf, hukuki dinlenilme hakkının ihlal edildiği iddiasını ispat ederse bu maddeye dayanarak söz konusu kararın tenfizi engellenebilir¹⁵². Özellikle çevrimiçi duruşma yapılmasının

149 Doğan, *Milletlerarası Ticaret Hukuku* (n 134)1259.

150 Güvenalp, (n 29) 121.

151 Mehmet Akif Gül, *New York Sözleşmesi Bağlamında Usuli Tenfiz Engelleri*, (1st edn, Oniki Levha) 2018, 33, 34.

152 Uygulamada en çok başvuru ancak mahkemelerce de oldukça dar yorumlanan tenfiz engeli sebebi olduğuna doktrinde işaret edilmektedir. Güvenalp, (n 29) 125. Ağır usuli ihlalin varlığı halinde hakem kararının esasının bu ihalden etkilenmediği tenfiz mahkemesince incelenmeli midir sorusu akla gelebilir. Ağır usuli ihlalin varlığı halinde söz konusu kararın hakem kararını etkileyip etkilemediği araştırmasının tenfiz mahkemesince yapılması tartışmalı olsa da bazı mahkeme uygulamalarındagerekli görülmemiştir. Örneğin Hollanda İstinaf Mahkemesi bir kararında hakem mahkemesi önünde taraflardan birinin sunduğu yeni dökümanlar karşısında karşı tarafa bu dökümanlara ilişkin cevap hakkı tanınmamasını ağır usuli ihlal olarak görmüş ve karşı tarafa cevap hakkı tanınsaydı hakem kararının farklı yönde olacağını ispat edilmesini tenfiz engeli olarak saymak için gerekli görmemiştir. Güvenalp, (n 29) 136.

tarafın somut olarak hukuki dinlenilme hakkının olumsuz etkilendiği hallerde, yukarıda iptal davasında bahsettiğimize benzer şekilde, tenfizde de hakem kararının icrasına engel olacak şekilde hakem kararının geleceğine tesir edebilecektir.

New York Konvansiyonun V inci maddesi birinci fıkrası b hükmünde olduğu gibi, MÖHUK'un 62 nci maddesi birinci fıkrası (ç) ve (d) bentlerinde hukuki dinlenilme hakkına riayet edilmemiş olmasının tenfiz engeli oluşturacağını düzenlenmiştir¹⁵³. Buna göre, “*Taraflardan biri hakemler önünde usulüne göre temsil edilmemiş ve yapılan işlemleri sonradan açıkça kabul etmemiş ise, ve hakkında hakem kararının tenfizi istenen taraf, hakem seçiminden usulen haberdar edilmemiş yahut iddia ve savunma imkânından yoksun bırakılmış ise, mahkemenin yabancı hakem kararının tenfizi istemini reddedeceği düzenlenmiştir. MÖHUK'un 62 nci maddesi birinci fıkrası (ç) bendinde hüküm altına alınan tenfiz engeli, çevrimiçi duruşmaya katılmayı kabul etmeyip, hakeme itirazda bulunan tarafın bu çevrimiçi duruşmaya katılmamasının kendi aleyhine bir sonuç doğurması halinde başvurabileceği bir tenfiz engeli olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, çevrimiçi duruşma yapılması nedeniyle iddia ve savunma hakkı bağlamında vakıalarını açıklama ve bunlar için ispat vasıtaları sunma hakkını etkili kullanmadığını iddia eden taraf 62 nci maddenin (d) bendine dayanarak tenfiz davasının reddini talep edebilecektir.*

Hem New York Sözleşmesi hem de MÖHUK, kamu düzenine aykırılığı hakem kararının tenfizine engel sebepler arasında düzenlemiştir. New York Sözleşmesi V inci maddesi ikinci fıkrası b hükmü ile MÖHUK'un 62 nci maddesi birinci fıkrası b hükmünde, yabancı hakem kararının tenfizinin, tenfiz istenen ülkenin kamu düzenine aykırı olduğu gerekçesi ile reddolunabileceği hüküm altına alınmıştır. Bu red sebebi, yukarıda açıkladığımız hukuki dinlenilme hakkına özgü red sebebinden farklı olarak hakimin resen dikkate alabileceği bir sebeptir. Doktrinde özellikle, adil yargılanma hakkına ilişkin teminatların, tahkime uygun düştüğü ölçüde yargılamanın tüm aşamalarında hakemlerce gözetilmesi gerektiği ve buna aykırı verilen hakem kararlarının milletlerarası kamu düzenine aykırı kabul edilerek tenfizlerinin engellenebileceğine işaret edilmektedir¹⁵⁴. Buna göre, çevrimiçi duruşmaların somut tahkim yargılaması özelinde, hukuki dinlenilme hakkı ile ilgili ihtilaflı durumlar ortaya çıkardığı hallerde, taraflarca ileri sürülmemiş olsalar dahi hakimce resen dikkate

153 Tenfiz engeli olarak iddia ve savunma hakkının ihlalinin değerlendirilmesi için bkz. Güvenalp, (n 29) 119.

154 Benzer tartışma yabancı ilamların tenfizinde kamu düzenine aykırılık bağlamında yapılmıştır. Bkz. Cemal Şanlı, Emre Esen and İnci Ataman Fıganmeşe *Milletlerarası Özel Hukuk*, (9th edn, Beta 2021) 688. Pekcantez de, tenfiz engeli olarak hukuki dinlenilme hakkının tarafın itirazına bağlanmasının yanında AIHS 6 nci maddesi ve Anayasanın 36 nci maddesi sayesinde kamu düzeni nedeniyle hakimin olası bir aykırılığı resen dikkate alabileceğini belirtir. Bkz. Hakan Pekcantez, ‘Hukuki Dinlenilme Hakkı’ *Prof. Dr. Seyfullah Edis’e Armağan* (Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları 2000) 765-766. Ayrıca, kamu düzeni müdahalesi ile yabancı hakem kararının tenfizinin red olunmasında, hakemlerce yapılan usuli ihmaller neticesinde ilgili tarafın temel haklarının etkilenmiş olması gerektiği yönünde bkz. Nomer, Ekşi and Günseli Gelgel (n 115) 120. Yargıtay da “*Tenfiz davalarında tenfiz mahkemesi kararın içeriğini ve hakemlerin takdir haklarını denetleyememekle birlikte, Newyork Sözleşmesinin 5.maddesi kapsamında, somut dosya özelinde, tahkim yargılaması sırasında tarafların savunma haklarının kısıtlanıp kısıtlanmadığı, hakem mahkemesince alınan kararın Türk kamu düzenine aykırı olup olmadığını serbestçe değerlendirebilir. [...] Savunma hakkının kısıtlanması ve bu suretle adil yargılanma hakkının ihlali, ayrıca Türk kamu düzenine de açıkça aykırılık teşkil etmektedir.*” Yargıtay 11 HD, /2417/1051, 10.02.2021. (Yayımlanmamış karar).

alınabileceği kanısındayız. Bununla birlikte hakem kararının tenfizini engelleyen sebeplerden kamu düzenine aykırılık şartının sınırlı uygulama alanı ve istinai özelliği somut olay bakımından dikkatlice incelenmelidir. Son olarak ağır usuli ihlallerin varlığı halinde (tarafa iddia ya da savunma fırsatının usulüne uygun olarak verilmediği hallerde) ihlalin hakem kararının esasını etkileyip etkilemediği araştırmasının tenfiz mahkemesince yapılması kanaatimizce gerekli değildir¹⁵⁵.

b. Tarafların Eşitliği İlkesine Aykırılığın Hakem Kararının Tenfizine Engel Olması

UNCITRAL Model Kanun'un doğrudan tarafların eşitliği ilkesini düzenleyen maddesinde olduğu gibi ya da MTK'daki iptal davası sebeplerinde görülen aksine, ne MÖHUK'ta ne de New York Konvansiyonunda bu ilke açıkça düzenlenmiştir. Özellikle New York Konvansiyonunun amacı dikkate alınarak yapılan tartışmalarda bu ilkenin sözleşmenin genelinde gözetilen bir ilke olduğu, açıkça maddelerinde yer almamasının bunun aksi bir anlama çıkmayacağı kabul edilmektedir¹⁵⁶.

New York Sözleşmesi V inci maddesi birinci fıkrası b bendi lafzından da tarafların iddia ve savunmalarını ileri sürebilmeleri adına hakem mahkemesinin kendilerine eşit imkanlar sunuyor olmasının zorunlu olduğu vurgulanmaktadır¹⁵⁷.

Buna göre tarafların eşitliği ilkesine aykırılığın hukuki dinlenilme hakkı ile organik bağı dikkate alındığında, yukarıda New York Konvansiyonunun V inci maddesi birinci fıkrası b hükmünde ve MÖHUK'un 62 nci maddesi birinci fıkrası (ç) ve (d) bentlerinde kapsamında hukuki dinlenilme hakkının ihlali için yaptığımız açıklamaların burada da geçerli olacağı kanısındayız.

V. Çevrimiçi Duruşmalara Aihm'nin ve Anayasa Mahkemesinin Yaklaşımı

Tahkimde çevrimiçi duruşmalara ilişkin olarak hali hazırda Kıta Avrupasında tek örnek kararın Avusturya Yüksek Mahkemesi kararı olduğunu yukarıda bahsetmiştik¹⁵⁸. Türk hukukunda da tahkimde çevrimiçi duruşmalara ilişkin tespit ettiğimiz bir mahkeme kararına rastlamış değiliz. Bununla birlikte, mahkemelerde çevrimiçi duruşmaların değerlendirildiği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ("AİHM") kararlarına

155 "(H)akem mahkemesince hukuki dinlenilme hakkının ihlâl edildiğine veya kamu düzenine aykırı olacak şekilde usul hatası yapıldığına dair bir veri bulunmadığı gerekçesiyle New York Sözleşmesi hükümleri ve MÖHUK 60. vd. maddeleri uyarınca davanın kabulü ile Milletlerarası Ticaret Odası Milletlerarası Tahkim Mahkemesinin, davanın tarafları arasında görülüp sonuçlandırılmış olan hakem kararının tenfizine karar verilmiştir." Yargıtay 11 HD, 725/7777, 06.10.2016. (Karar metni için bkz. Doğan, *Milletlerarası Ticaret Hukuku* (n 134) 1244. Hakem yargılamasında gerçekleşmiş ağır usuli ihlallerin Yargıtayca tenfiz engeli olarak kabul edileceği ancak her usuli hatanın tenfize engel olmayabileceği bahsedilen karardan dolayı şekilde çıkarılmaktadır. Örneğin bir başka kararda Yargıtay hakem tayini konusunda usulüne uygun tebligat yapılmaması sonucu verilen hakem kararının kamu düzenine aykırı olduğunu vurgulayarak tenfizini reddetmiştir. 19 HD, 7983/2784, 03.03.2011. Karar için bkz. Vahit Doğan, *Milletlerarası Özel Hukuk*, (6th edn, Savaş Yayınevi 2020) 1208.

156 Güvenalp, (n 29) 113.

157 Gül 'Hukuki Dinlenilme Hakkı' (n 27) 379; Güvenalp, (n 29) 113.

158 Bkz. Yukarıda I. B. Hukuki Dinlenilme Hakkı ve Tarafların Eşitliği İlkeleri.

ve Anayasa Mahkemesinin konuya yaklaşımına bu kısım altında yer verilmesinin tahkimde çevrimiçi duruşmaların değerlendirilmesinde aydınlatıcı olacağı kanısındayız.

AİHM'nin mahkemelerde gerçekleşen yargılamalarda çevrimiçi duruşmalar hakkındaki görüşü, ister yüz yüze olsun ister video konferans ya da çevrimiçi şekilde ifade edilen bir yöntemle gerçekleştirilsin adil yargılanma teminatlarına uyulmuş olması gerektiği yönündedir. Buna göre, AİHS'nin uygulanmasında usulüne uygun bir duruşma ve insan haklarına ilişkin AİHS'de öngörülen asgari koruma standartları gözetilmiş ise duruşmaların modern dünyada yeni teknolojik çözümler kullanılarak gerçekleşmesi mümkündür.

Örneğin, AİHM 2007 senesinde vermiş olduğu *Marcello Viola v. Italy* kararında, başvurunun temyiz duruşmalarına çevrimiçi şekilde katılmasının yargılamanın diğer tarafına kıyasla onu kayda değer anlamda dezavantajlı duruma düşürmediğine dikkat çekmiş ve başvurunun AİHS 6 ncı maddesinde güvence altına alınan adil yargılanma ilkesinin özünde yer alan haklardan faydalanma imkanına sahip olduğu belirtilmiştir. Böylelikle, başvurunun iddia ettiği gibi duruşmanın salt kendisinin çevrimiçi olmasının AİHS 6 ncı maddesinin ihlali olmadığına karar vermiştir¹⁵⁹.

Sakhnovskiy v. Russia davasında AİHM adil yargılanma ilkesi ile çevrimiçi gerçekleşen duruşmaların uyumlu olduğunu yinelemiş ancak yargılamada tarafın dinlenilmesinin teknik olarak engellerle karşılaşmaması gerektiği kararda vurgulanmıştır¹⁶⁰.

AİHM'nin ceza yargılamalarında çevrimiçi duruşmaları yasaklamıyor olması dikkate alınarak, kıyasen özel hukuk uyuşmazlıkları ve tahkim yargılamasında da yasaklayıcı bir tutuma sahip olmayacağı söylenebilir. Ancak AİHM içtihadından tahkim yargılaması açısından yapılacak çıkarımımız, tarafların usuli hakları ve özellikle adli yargılama hakkına ilişkin teminatlarını koruyacak şekilde çevrimiçi duruşmalar organize edilmesi gerekliliği yönündedir.

Yukarıda hukuki dinlenilme hakkı ve taraflara eşit muamele ilkelerinin AİHS 6 ncı maddesi kapsamında yer aldığından bahsettik. AİHS'nin de tahkim yargılaması üzerindeki etkisinin devlet mahkemelerince kontrolü iptal ve tenfiz davalarında gündeme gelebilecektir. AİHM'in bugüne kadar AİHS'nin 6 ncı maddesinin tahkim yargılamasında uygulanmasına ilişkin olarak verdiği bir ihlal kararı mevcut değildir¹⁶¹. Böyle bir ihlal kararının AİHM içtihadında mevcut olmaması, AİHM'nin bu yönde örneğin çevrimiçi duruşmaları da dikkate alarak yeni kararlar vermeyecek olduğu

159 *Marcello Viola v. Italy* App no 45106/4 (ECHR, 05 October 2006), para 76-77.

160 *Sakhnovskiy v. Russia* App no. 21272/03 (ECHR 02 November 2010), para 98.

161 AİHM'in tahkim kararının iptal ya da tanıma tenfizine ilişkin devlet mahkemelerinde görülen davalar hakkında AİHS m. 6'nın ihlalini kabul ettiği bir karar olmamasına rağmen, malvarlığına ilişkin hüküm içeren hakem kararının tamamının tenfiz edilmemiş olmasını Ek 1 inci Protokolü m. 1'de teminat altına alınan mülkiyet hakkının ihlali olarak kabul ettiği kararları vardır. Örnek karar için bkz. *Kin-Stib and Majkic v. Serbia* App No 12312/05 (ECHR 20 April 2010).

anlamını taşımayacağından çevrimiçi duruşmaların organizasyonunun adil yargılanma teminatları dikkate alınarak yapılması gerektiğine ilişkin görüşümüzü yinelemek gereklidir.

Son olarak Anayasa Mahkemesinin de çevrimiçi duruşmalara ilişkin yaklaşımına burada yer verilmelidir. Her ne kadar Anayasa Mahkemesinin tahkim yargılamasında çevrimiçi duruşmalara ilişkin vermiş olduğu bir içtihat mevcut olmasa da, duruşmaların fiziki değil ses ve görüntü nakli yoluyla yapılmasına ilişkin yaptığı değerlendirmelerin konu açısından aydınlatıcı olacağını kabul etmek gerekir. Anayasa Mahkemesi nezdinde çevrimiçi duruşma olgusu Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi'nde ("UYAP") üzerinden ses ve görüntü bilişim sisteminin ("SEGBİS") duruşmalarda kullanılmasına ilişkin olarak değerlendirilmiştir. SEGBİS Anayasa Mahkemesi kararlarında ses ve görüntünün aynı anda elektronik ortamda iletildiği, kaydedildiği ve saklandığı ses ve görüntü bilişim sistemi olarak tanımlanmaktadır¹⁶².

Anayasa Mahkemesine göre mahkemelerde SEGBİS'in kullanılması özellikle ceza hukukuna dair bir kısım meselelerin yanında, medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklarda uygulanması kategorik olarak Anayasaya aykırı bulunmamaktadır¹⁶³. Ancak Anayasa Mahkemesi SEGBİS sisteminin kullanılmasının Anayasanın 36 ncı maddesinin ihlali olup olmadığını kanunilik, meşru amaç ve ölçülülük koşullarına göre her somut olayda ayrı ayrı değerlendirmektedir. Örneğin, her ne kadar SEGBİS'in yargıda kullanılması kendi başına anayasaya uygun bulunsa da, somut olayın şartlarında eğer kişinin fiziksel olarak duruşmaya katılması kişinin daha menfaatine ise, orada Anayasa'nın ihlal edildiğini kabul etmektedir. Kararın konumuzla ilgisi yalnızca SEGBİS'e Anayasa Mahkemesinin tutumunu göstermekle sınırlı olduğu için konuya ilişkin daha fazla ayrıntıya değinilmeyecektir¹⁶⁴.

Hem AİHM hem Anayasa Mahkemesinin konuya yaklaşımının çevrimiçi duruşma yapmanın kategorik olarak adil yargılanma hakkını ihlal etmediği, ancak çevrimiçi duruşmalarda da fiziksel bir duruşma yapılması halinde gözetilmesi gereken teminatların muhakkak yerine getirilmesi gerektiği yönündedir. Fiziksel duruşmalarda adil yargılanma hakkının gerektirdiği özen yükümlülüğü, şüphesiz çevrimiçi duruşmalarda da geçerlidir.

Sonuç

COVID-19 salgın süreci ile daha çok konuşulmaya ve tartışılmaya başlayan çevrimiçi duruşmalar salgın öncesi de yapılmaktaydı, buna karşın salgın ile birlikte

¹⁶² Anayasa Mahkemesi, 2017/38732, 06.02.2020, para. 72.

¹⁶³ Anayasa Mahkemesi, 2017/38732, 06.02.2020, para. 72.

¹⁶⁴ Medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklarda SEGBİS'in kullanımının Anayasa m. 36'nın ihlali olarak kabul edildiği içtihat için bkz. Emrah Yayla Başvurusu (Anayasa Mahkemesi, 2017/38732, 06.02.2020), (aynı maddenin ihlal edilmediğine ilişkin olarak bkz. Rıza Şahin Başvurusu (Anayasa Mahkemesi, 2016/12909, 22.07.2020).

çevrimiçi duruşmaların sayısı arttı ve yeni dönemde de şüphesiz bu duruşmalar devam edecektir. Bu duruşmaların hem yargı sürecini sekteye uğratmaması, bu anlamda yargılamaların kesintisiz devam etmesi gibi bir avantajı yanında seyahat edilmemesi ve herkesin bulunduğu yerden duruşmaya katılabilmesi bağlamında zaman ve masraf bakımından tasarruf etme olanağını sağladığı da görülmektedir. Tahkim kurallarının esnek olması tahkimin dijitalleşmesinin de daha kolay olmasını sağlamaktadır. Belgelerin elektronik sunumu, duruşmaların tahkim merkezlerinin belirlediği çevrimiçi platformlar üzerinden telekonferans veya video konferans yoluyla yapılması suretiyle tahkim yargılamasının kesintiye uğramadan devamlılığı sağlanmaktadır.

Çevrimiçi duruşmaların bu çerçevede bazı avantajları olmakla birlikte duruşmaya katılacak olan kişilerin farklı ülke ya da kıtalarda olmaları nedeniyle zamansal farklılıklar, veri güvenliği, gizlilik gibi konular üzerinde durulmalıdır. Tahkim yargılamaları sonucunda icra edilebilir bir hakem kararı için hakemlerce tarafların hukuki dinlenilme hakkına ve tarafların eşitliği ilkelerine uyulması zorunludur. Tarafların çevrimiçi duruşma talep etmesi ya da çevrimiçi duruşmalara hakem heyetlerince karar verilmesi halinde hakemlerce tahkim merkezlerinin belirlediği kurallara uyulması, hakem heyetlerinin her iki tarafın dinlenilme hakkına ve eşitliğine uygun bir şekilde duruşma sürecini yönetmesi gerekmektedir. Bununla birlikte tahkim sürecine dahil olan sekreteriyaların en güvenli platformlar üzerinden bu duruşmaların yapılmasını sağlaması, tarafların ve avukatların duruşmaya iyi hazırlanmaları kadar önemlidir.

Duruşmaların çevrimiçi gerçekleştirilmesi Devlet mahkemelerince hakem kararlarına karşı başlı başına bir iptal sebebi ya da tenfiz engeli olarak kabul edilmemelidir. Nitekim AİHM de çevrimiçi duruşmaların usuli güvenceler sağlanmak koşuluyla AİHS ile uyumlu olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte tarafların usuli güvencelerden yararlanmasına engel olacak şekilde gerçekleşen çevrimiçi duruşmalar hukuki dinlenilme hakkı ve tarafların eşitliği ilkeleri açısından bir iptal sebebi ya da tenfiz engeli olarak kabul edilebileceği gibi hukuki bu ilkeler adil yargılanma hakkının unsurlarından olmaları nedeniyle mahkemelerce söz konusu ihlalin kamu düzeni kapsamında resen gözetilmesi mümkündür.

Sonuç olarak, hakemlerin sahip olduğu takdir hakkı kapsamında duruşmaların kısmen ya da tamamen çevrimiçi yapılacağına karar verecekleri hallerde, adil yargılanma ölçütlerini ve yargılama süresine ilişkin hususları dikkate almaları gerekecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya/Bibliography

- Akıncı Z, *Milletlerarası Tahkim* (5th edn, Vedat Yayıncılık 2020)
- Aktepe Artık S, *Medeni Usul Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı*, (1st edn Seçkin 2014)
- Alpay E, *İngiliz ve Türk Yargılama Hukukunda Sözlülük İlkesi*, (1st edn, Onikilevha Yayınevi 2020)
- Aygül M, *Milletlerarası Ticari Tahkimde Tahkim Usulüne Uygulanacak Hukuk ve Deliller*, (2nd edn, Oniki Levha 2014)
- Baysal P, Silacı Korkmaz M, Kaçar D, ‘Tahkim ve Çevrimiçi Duruşmalar’ (*Gün.av.tr*, 25 December 2021) <<https://gun.av.tr/tr/goruslerimiz/makaleler/tahkim-ve-cevrimici-durusmalar>>Erişim Tarihi 02 March 2021
- Bozkurt Yüksel A E, ‘Online International Arbitrations’, (2007) 4(1) Ankara Law Review <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/64/1542/16895.pdf>> Erişim Tarihi 15 March 2021
- Demir Gökyayla C, ‘Milletlerarası Tahkimde İspat Hakkı ve Sınırlarına Uygulanacak Hukuk’ (2020) 40(2) MHB 729-773
- Doğan V, *Milletlerarası Ticaret Hukuku*, (1st edn, Savaş Yayınevi 2020)
- Doğan V, *Milletlerarası Özel Hukuk*, (6th edn, Savaş Yayınevi 2020)
- Dülger A, ‘Tahkim Duruşmalarının Online Yapılması: ISTAC ve Abu Dabi Tahkim Merkezi Kuralları İncelemesi’, in Yusuf Çalışkan, Yeliz Bozkurt Gümrükçüoğlu et al (eds) *Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, (İbn Haldun Üniversitesi Yayınları 2020)
- Ekşi N, ‘Yargıtay Kararları Işığında ICC Hakem Kararlarının Türkiye’de Tanınması ve Tenfizi’, (2009) 67(1) Ankara Barosu Dergisi 54-74
- Ekşi N, *Newyork Konvansiyonu’na Göre İptal Edilmiş Hakem Kararlarının Tenfizi*, (1st edn Beta 2009)
- Ekşi N, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nda Tahkim*, (2nd Beta 2019)
- Goins A, Guillet E, ‘Challenges and Opportunities of Virtual Hearings in International Arbitration’ (*Vlaw*, 19 October 2020) <<https://www.velaw.com/insights/challenges-and-opportunities-of-virtual-hearings-in-international-arbitration/>> Erişim Tarihi 19 March 2021
- Gül M A, ‘New York Sözleşmesi Bağlamında Hukuki Dinlenilme Hakkının İhlali’ (2017) (29) TAAD 361-406
- Gül M A, *New York Sözleşmesi Bağlamında Usuli Tenfiz Engelleri*, (1st edn, Oniki Levha) 2018
- Güvenalp Ferda N, *Milletlerarası Ticari Tahkimde İddia ve Savunma Hakkının İhlali*, (1st edn Oniki Levha 2018)
- Kafalı Ö F, ‘Milletlerarası Tahkim ve Covid-19: Salgının Etkilerinin Azaltılması Amacıyla Olası Önlemlere İlişkin ICC Rehberi’, in Yusuf Çalışkan, Yeliz Bozkurt Gümrükçüoğlu et al (eds) *Koronavirüs Döneminde Güncel Hukuki Meseleler Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, (İbn Haldun Üniversitesi Yayınları 2020)

- Kalpsüz T, *Türkiye 'de Milletlerarası Tahkim* (2nd edn Yetkin 2010)
- Kauffmann Kohler G and Schultz T, 'The Use of Information Technology' (JusLetter, 5 December 2005) < https://jusletter.weblaw.ch/juslissues/2005/354/_4410.html__ONCE&login=false > Erişim Tarihi 10 March 2021
- Krumins T, *Arbitration and Human Rights*, (1st adn, Springer 2020)
- Landrove J C, 'European Convention on Human Rights' Impact on Consensual Arbitration', in Samantha Besson, Michel Hottelier, Franz Werro (eds), *Human Rights at the Center*, (Schulthess 2006)
- Manav Özdemir E, Eskiyörük S, 'COVID-19'un Yabancı Yatırımcı İle Ev Sahibi Devlet Arasındaki Yatırım Uyuşmazlıklarına Etkisi', in Süleyman Üstün, Ayşegül Çoban Atık, Tuğba Bayraktar (eds) *Selçuk Hukuk Kongresi 2020 Kamu Hukuku Tebliğleri Tam Metin Kitabı*, (Nobel 2020)
- Mazlum N, 'Medeni Usul Hukukunda Teksif İlkesi' (2021) 70 (1) AÜHF, 107-144
- Nappert S, 'Healthy Virtual Hearings', (Kluwer Arbitration Blog, 17 July 2020) <<http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/07/17/healthy-virtual-hearings/>> Erişim Tarihi 20 October 2021
- Nomer E, Ekşi N and Öztekin Gelgel G, *Milletlerarası Tahkim Hukuku*, (6th edn, Beta, 2021)
- Okumuş N, 'Türk Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkına Riayet Edilmemesi Sebebiyle Hakem Kararlarının İptali (HMK m.439/2,f)' (2018) 22(1-2) EBYÜHF, 191-208
- Özcan A, Ravlı H, 'COVID-19 Salgınının Uluslararası Tahkim Duruşmalarına Etkisi' (*Lexist*, 17 April 2020) <<https://lexist.com.tr/blog/2020/04/17/covid-19-salgininin-uluslararası-tahkim-durusmalarına-etkisi/>> Erişim Tarihi 03 March 2021
- Özdemir Kocasakal H, 'Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Pecshtein Kararı Çerçevesinde CAS'ın Tarafsızlığı ve Bağımsızlığı' 2020 40(1) MHB 79-123
- Özkes M, *Medeni Usul Hukukunda Hukuki Dinlenilme Hakkı*, (1nd edn Yetkin 2003)
- Özkaya-Ferendeci H Ö, *Alman Hukuku'ndaki Örneği İle Sözlülük İlkesi*, (1st edn, Beta Yayınevi 2019)
- Özümücü S, 'Dünyada ve Ülkemizde Online Uyuşmazlık Çözümleri Bağlamında Online Tahkim ve Uygulamaları' (2020) 78(2) İstanbul Hukuk Mecmuası 431- 454
- Pekcanitez H, 'Hukuki Dinlenilme Hakkı' *Prof. Dr. Seyfullah Edis'e Armağan* (Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları 2000)
- Koral R, 'Birleşmiş Milletler Cenevre Konferansı 21 Nisan 1961 Tarihli Sözleşme', (1964) 30(3-4) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 745-783
- Sarıöz Büyükalp İ, *Adil Yargılanma Hakkının Türk Milletlerarası Usul Hukuku Üzerindeki Etkileri*, (1st eds. Oniki Levha 2018)
- Scherer M, Schwarz F, Ortner H, 'In a First Worldwide, Austrian Supreme Court Confirms Arbitral Tribunal's Power to Hold Remote Hearings Over One Party's Objection and Rejects Due Process Concerns' (Kluwer Arbitration Blog, 24 October 2020) <<http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/10/24/in-a-first-worldwide-austrian-supreme-court-confirms-arbitral-tribunals-power-to-hold-remote-hearings-over-one-partys-objection-and-rejects-due-process-concerns/>> Erişim Tarihi 08 March 2021.
- Scherer M, 'Remote Hearings in International Arbitration: An Analytical Framework' (2020) 37(4) *Journal of International Arbitration* 1-24

- Schwarzenbacher P, 'Online Arbitration: A European and US Perspective', (2018) 10 Bocconi Legal Papers, 387-423
- Seyhan S, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na Göre Hakem Kararlarının İptali*, (1st edn Yetkin 2018)
- Süral C, 'Hakem Kararlarının İcrası ve İptal Davası', (2014) 16 Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Hakan Pekcanitez'e Armağan) 1377-1411
- Şanlı C, Esen E, Ataman Figanmeşe İ, *Milletlerarası Özel Hukuk*, (9th edn, Beta 2021)
- Şit Köşgeroğlu B, 'COVID-19 Salgını ve Milletlerarası Tahkim Yargılamaları: Süreler Durur mu? Duruşmalar Ertelenir mi? -Bir Değerlendirme' (Eskihukuk, 27 April 2020) <<https://www.eskihukuk.com/content/bilgi-notlari/COVID-19-Salgini-ve-Milletlerarasi-Tahkim-Yargilamalari.pdf>> Erişim Tarihi 20 October 2021
- Tırtır M, 'Sesli-Görüntülü Duruşma Dönemi', (*Aksan.av.tr*, 14 May 2020) <<https://www.aksan.av.tr/tr/blog/detail/1089>> Erişim Tarihi 05 March 2021
- Vural Çelenk B 'Tahkimde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Uygulanırlığı Üzerine Bir Değerlendirme' in Nuray Koyuncu (eds) Necmettin Erbakan Uluslararası Hukuk Kongresi Tebliğ Kitabı, (NEU Yayınları 2021) 495-504
- Waincymer M J, 'Online Arbitration' (2020) 9(1) Indian Journal of Arbitration Law 1-23
- Zaugg N, Sharifi R, 'Imposing Virtual Arbitration Hearings in Times of COVID-19: The Swiss Perspective' (*Kluwer Law Blog*, 14 January 2021) <<http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2021/01/14/imposing-virtual-arbitration-hearings-in-times-of-covid-19-the-swiss-perspective/>> Erişim Tarihi 12 March 2021